

1. Ovim programom utvrđuju se mjere za: vršenje poslova od javnog interesa za zdravstvenu zaštitu bilja; bezbjednost hrane biljnog porijekla; GMO; sjemenski materijal poljoprivrednog bilja i sadni materijal; sredstva za zaštitu bilja, kao i laboratorijska ispitivanja odnosno način vršenja i nosioce ovih poslova sa planom upotrebe finansijskih sredstava i uslovima za sprovođenje mjera utvrđenih zakonom.

Sredstva u iznosu od **190.018,42€** predviđena ovim programom opredijeljena su Budžetom Crne Gore za 2016. godinu, Razdio 41101 - Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Program 2622 - Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove, na poziciji: 4147 - konsultantske usluge, projekti i studije. Troškovi iskazani po pojedinim programima predstavljaju projektovane vrijednosti.

Za izvršenje programa odgovoran je organ uprave nadležan za fitosanitarne poslove (u daljem tekstu: Uprava). Uprava može u toku izvršenja ovog programa vršiti izmjenu namjene korišćenja sredstava i sredstva preusmjeravati sa jednog programa na drugi, do visine ukupnih sredstava.

PROGRAMI	
Program 1	Program zdravstvene zaštite bilja
Komponenta 1.1	Posebni nadzori nad štetnim organizmima
Komponenta 1.2	Monitoring i fitosanitarne mjere
Komponenta 1.3	Stalni nadzori nad štetnim organizmima
Komponenta 1.4	Hitne fitosanitarne mjere
Komponenta 1.5	Stručno usavršavanje
Program 2	Program praćenja bezbjednosti hrane biljnog porijekla na nivou primarne proizvodnje, sredstava za zaštitu i ishranu bilja
Komponenta 2.1	Monitoring rezidua pesticida u hrani biljnog i životinjskog porijekla
Komponenta 2.2	Monitoring nitrata u hrani biljnog porijekla
Komponenta 2.3	Monitoring zemljišta kao objekta za proizvodnju hrane biljnog porijekla na nivou primarne proizvodnje
Komponenta 2.4	Monitoring određenih kontaminata u hrani i hrani za životinje neживotinjskog porijekla
Komponenta 2.5	Program zaštite voća sa monitoringom rezidua pesticida
Komponenta 2.6	Program zaštite povrtarskih kultura u zaštićenom prostoru sa monitoringom rezidua pesticida
Komponenta 2.7	Program integralne zaštite bilja
Komponenta 2.8	Hitne mjere u oblasti bezbjednosti hrane biljnog porijekla na nivou primarne proizvodnje
Program 3	Program kontrolnih ispitivanja sjemenske proizvodnje i biljni genetički resursi
Komponenta 3.1	Sjemenska proizvodnja krompira
Komponenta 3.2	Sjemenska proizvodnja žita
Komponenta 3.3	Program kontrolnog ispitivanja sjemenskog materijala
Komponenta 3.4	Program kontrolnog ispitivanja sadnog materijala
Komponenta 3.5	Program biljnih genetičkih resursa
Komponenta 3.6	Mjere monitoringa u oblasti GMO
Program 4	Materijali za posebne namjene (klopke, ex tempore testovi za štetne organizme, hemikalije, mamci)
Program 5	Tehnička i administrativna podrška implementaciji programa

PROGRAM 1 PROGRAM ZDRAVSTVENE ZAŠTITE BILJA

Cilj: Stabilno zdravstveno stanje bilja na teritoriji Crne Gore, blagovremeno otkrivanje i suzbijanje pojave i širenja štetnih organizama bilja, biljnih proizvoda i objekata pod nadzorom, pravovremeno, pravilno, uspješno i racionalno sprovođenje fitosanitarnih mjera u praksi, sprječavanje ili umanjivanje gubitaka prinosa u biljnoj proizvodnji i stvaranje preduslova za očuvanje zdravlja bilja kao ključnog faktora za održivu i konkurentnu poljoprivredu.

Pravni osnov: Zakon o zdravstvenoj zaštiti bilja („Službeni list RCG”, broj 28/06, „Službeni list CG”, br. 28/11 i 48/15) sa podzakonskim aktima koji regulišu fitosanitarne mjere za sprječavanje unošenja, širenja i iskorjenjavanje štetnih organizama:

- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za drveni materijal za pakovanje u međunarodnom prometu („Službeni list CG”, broj 04/10);

- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za otkrivanje, sprječavanje širenja i suzbijanje gljive *Synchytrium endobioticum* (Schilb.) Perc., uzročnika raka krompira („Službeni list CG”, broj 15/10);

- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za otkrivanje, sprječavanje širenja i suzbijanje krompirovih cistolikih nematoda („Službeni list CG”, broj 43/10);

- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za otkrivanje, sprječavanje širenja i suzbijanje prstenaste truleži krtola krompira (Potato ring rot) koju prouzrokuje bakterija *Clavibacter michiganensis* (Smith) Davis et al. ssp. *sepedonicus* (Spieckermann et Kotthoff) Davis et al. („Službeni list CG”, broj 66/10);

- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za otkrivanje, sprječavanje širenja i suzbijanje smeđe truleži krtola krompira i bakterijskog uvenuća krompira i paradajza (Potato brown rot) koju prouzrokuje bakterija *Ralstonia solanacearum* (Smith) Yabuuchi et al. („Službeni list CG”, broj 67/10);

- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja, širenja i suzbijanje štetnih organizama i listama štetnih organizama bilja, biljnih proizvoda i objekata pod nadzorom („Službeni list CG”, broj 39/11);

- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja, širenja i suzbijanje virusa mozaika pepina (*Pepino mosaic virus*) („Službeni list CG”, broj 54/11);

- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja, širenja i suzbijanje *-Thrips palmi* Karny iz Tajlanda („Službeni list CG”, broj 56/11);

- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja, širenja i suzbijanje *Potato spindle tuber viroid*-a koji prouzrokuje vretenavost krtola krompira („Službeni list CG”, broj 56/11);

- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja, širenja i suzbijanje *Phytophthora ramorum* Werres, De Cock & Man in't Veld. Sp. Nov. („Službeni list CG”, broj 11/12);

- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja, širenja i suzbijanje *Anoplophora chinensis* (Forster) („Službeni list CG”, broj 11/12);

- Pravilnik o tehničkim uslovima na graničnim prelazima za obavljanje fitosanitarnih pregleda pošiljke bilja („Službeni list CG”, broj 14/12);

- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja, širenja i suzbijanje kestenove ose galice-*Dryocosmus kuriphilus* Yasumatsu („Službeni list CG”, broj 20/12);

- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja, širenja i suzbijanje *Gibberella circinata* Nirenberg & O' Donnell („Službeni list CG”, broj 21/12);

- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja, širenja i suzbijanje *Rhynchophorus ferrugineus* (Oliver) („Službeni list CG”, broj 54/12);

- Pravilnik o uslovima za upis u registar proizvođača, prerađivača, uvoznika, distributera i skladištara bilja, biljnih proizvoda i objekata pod nadzorom („Službeni list CG”, broj 15/13);

- Pravilnik o načinu vođenja evidencije o proizvodnji, preradi i prometu bilja, biljnih proizvoda i objekata pod nadzorom („Službeni list CG”, broj 19/13);

- Pravilnik o dopuni pravilnika o načinu vođenja evidencije o proizvodnji, preradi i prometu bilja, biljnih proizvoda i objekata pod nadzorom („Službeni list CG", broj 39/13);
- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za suzbijanje i uništavanje korovske biljke ambrozija – *Ambrosia artemisiifolia* L. (spp.) („Službeni list CG", broj 55/13);
- Pravilnik o uslovima i načinu izdavanja dozvole za unošenje štetnih organizama, bilja, biljnih proizvoda i objekata pod nadzorom za oglede, naučna istraživanja ili za rad u selekciji bilja („Službeni list CG", broj 55/13);
- Akcioni plan za eradikaciju i suzbijanje crvenog surlaša palmi - *Rhynchophorus ferrugineus* (Oliver) (novembar 2012. do novembra 2015.) („Službeni list CG", broj 61/13);
- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za iskorjenjavanje i suzbijanje borove nematode *Bursaphelenchus xylophilus* (Steiner et Buhner) Nickle et al. („Službeni list CG", broj 12/14);
- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja i širenja štetnih organizama *Xanthomonas campestris*, *Cercospora angolensis* Carv.et Mendes i *Guignardia citricarpa* Kiely („Službeni list CG", broj 19/14);
- Naredba o zabrani unošenja krtola merkantilnog krompira porijeklom iz Egipta („Službeni list CG", broj 27/14);
- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja i širenja štetnog organizma *Guignardia citricarpa* Kiely („Službeni list CG", broj 29/14);
- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja i širenja bakterije *Ralstonia solanacearum* (Smith) Yabuuchi et al. („Službeni list CG", broj 31/14);
- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja i širenja štetnog organizma *Clavibacter michiganensis* ssp. *sepedonicus* (Spieckermann et Kotthoff) Davis et al. („Službeni list CG", broj 41/14);
- Naredba o sprovođenju hitnih fitosanitarnih mjera radi sprječavanja unošenja i širenja crevenog surlaša palmi *Rhynchophorus ferrugineus* (Oliver) („Službeni list CG", broj 9/15);
- Naredba o sprovođenju hitnih fitosanitarnih mjera radi sprječavanja širenja i suzbijanje crevenog surlaša palmi *Rhynchophorus ferrugineus* (Oliver) („Službeni list CG", broj 18/15);
- Naredba o zabrani unošenja bilja *Catharanthus* G. Don, *Nerium* L., *Olea* L., *Prunus* L., *Malva* L., *Portulaca* L., *Quercus* L., i *Sorghum* L. porijeklom iz Italije - Pokrajina Apulija („Službeni list CG", broj. 24/15);
- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja i širenja bakterije *Xylella fastidiosa* (Wells et al.) („Službeni list CG", broj 36/15);
- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja i širenja *Anoplophora chinensis* (Forster) („Službeni list CG", broj 43/15);
- Pravilnik o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja i širenja azijske strižibube *Anoplophora glabripennis* (Motschulsky) („Službeni list CG", broj 61/15);
- Pravilnik o načinu notifikacije o zadržavanju pošiljke bilja koja se unosi u Crnu Goru („Službeni list CG", broj 65/15);
- Pravilnik o načinu obavljanja fitosanitarnog pregleda i uslovima za izdavanje biljnog pasoša („Službeni list CG", broj 72/15);
- Pravilnik o minimalnim uslovima za obavljanje provjera identiteta i zdravstvenog stanja pošiljke bilja na mjestima koja nijesu mjesta unošenja („Službeni list CG", broj 77/15).

Odgovorna institucija: Uprava – Fitosanitarni sektor - Odsjek za zdravstvenu zaštitu bilja.

Uključene institucije:

- ovlašćene visoko školske ustanove za vršenje javnih poslova u oblasti zdravstvene zaštite bilja;
- organ uprave nadležan za šume;
- fitosanitarna inspekcija;
- inspekcija nadležna za šume.

Aktivnosti:

KOMPONENTA 1.1: POSEBNI NADZORI NAD ŠTETNIM ORGANIZMIMA

Posebni nadzor je postupak sistematskog prikupljanja i čuvanja podataka o štetnim organizmima, koji uključuje podatke dobijene inspekcijskim pregledima, kao i praćenje zdravstvenog stanja bilja i sistematsko istraživanje na područjima u kojima su štetni organizmi prisutni ili nijesu prisutni.

To su jasno definisane aktivnosti u cilju utvrđivanja prisustva pojedinih štetnih organizama, kroz zdravstvene preglede bilja, biljnih proizvoda i objekata pod nadzorom, prikupljanje uzoraka, laboratorijska ispitivanja i druge aktivnosti u skladu sa propisanim zakonskim obavezama i odgovarajućim propisima EU, procedurama Evropske i mediteranske organizacije za zaštitu bilja (EPPO) i standardima Međunarodne konvencije o zaštiti bilja (IPPC) u cilju sprovođenja fitosanitarnih mjera.

1.1.1 Posebni nadzor *Globodera pallida* i *Globodera rostochiensis* (krompirove cistolike nematode)

Posebni nadzor vrši se radi utvrđivanja prisustva i sprječavanja unošenja krompirovih cistolikih nematoda, obuhvata:

1. uzorkovanje zemljišta sa svih prijavljenih parcela za proizvodnju sjemenskog krompira, u periodu prije sjetve (1 uzorak/ha);
2. uzorkovanje zemljišta sa parcela prijavljenih za proizvodnju merkantilnog krompira, u periodu prije sjetve ili poslije vizuelnog pregleda korijena sa mjesta gdje su vidljivi simptomi ili uzorak zemlje zajedno sa krtolama krompira poslije žetve, ukoliko je poznato da je na datoj parceli gajen krompir (5% ukupnih površina);
3. pregled krtola sjemenskog i merkantilnog krompira u prometu.

Uzimanje uzoraka zemljišta sa parcela koje su prijavljene za proizvodnju sjemenskog krompira vrše fitosanitarni inspektori, a laboratorijska ispitivanja obavlja odgovorno lice za sprovođenje programa u fitosanitarnoj laboratoriji - laboratoriji za nematologiju.

Uzimanje uzoraka zemljišta sa parcela na kojima se proizvodi merkantilni krompir, kao i laboratorijska ispitivanja, obavlja odgovorno lice za sprovođenje programa u fitosanitarnoj laboratoriji - laboratoriji za nematologiju.

Uzorke krtola sjemenskog i merkantilnog krompira u prometu uzima fitosanitarna inspekcija, a laboratorijska ispitivanja obavlja odgovorno lice za sprovođenje programa u fitosanitarnoj laboratoriji - laboratoriji za nematologiju.

Laboratorijska ispitivanja vrši se u skladu sa metodama ekstrakcije krompirovih cistolikih nematoda, koje su propisane dijagnostičkim postupcima za *Globodera pallida* i *Globodera rostochiensis* (EPPO standardi).

Projektovani broj uzoraka 130 za sjemensku proizvodnju krompira i 0,5 % od ukupne površine pod merkantilnim krompirom.

1.1.2 Posebni nadzor *Bursaphelenchus xylophilus*

Fitosanitarni rizik od širenja borove nematode zahtjeva preduzimanje fitosanitarnih mjera u cilju sprječavanja njenog unošenja na teritoriju Crne Gore. Unošenje i širenje borove nematode imalo bi negativan uticaj na privredu, društvo i ekologiju u Crnoj Gori. Posebni nadzor vrši se radi sprječavanja unošenja, a sprovodi se kroz preglede: „osjetljivog bilja“ - bilje, osim plodova i sjemena, rodova: *Abies* Mill., *Cedrus* Trew, *Larix* Mill., *Picea* A. Dietr., *Pinus* L., *Pseudotsuga* Carr. i *Tsuga* Carr; „osjetljivog drveta” - drvo četinara (*Coniferales*), osim rezanog drveta i trupaca rodova *Taxus* L. i *Thuja* L. i „osjetljive kore“ - kora četinara (*Coniferales*) u pogledu utvrđivanja prisustva borove nematode na cijeloj teritoriji Crne Gore. Posebni nadzor borove nematode podrazumjeva sakupljanje i laboratorijska ispitivanja uzoraka osjetljivog bilja, drveta, kore i vektora (insekti roda *Monochamus*), a broj uzoraka se određuje u skladu sa važećim naučnim i tehničkim principima. Uzorkovanje i laboratorijsko ispitivanje na prisustvo borove nematode vrši se naročito na osjetljivoj bilji koje je uginulo, lošeg zdravstvenog stanja ili se nalazi u područjima koja su

pogođena požarima ili olujama odnosno generalno oslabljena stabla u šumama (npr. oštećena biotičkim faktorima, vjetrom, snijegom, sušom, požarima) kao i oblice i drugi djelovi nastali sječenjem drveta ili prirodni ostaci nastali uticajem biotskih faktora ili stabla u parkovima i drugim mjestima van šumskog područja u neposrednoj blizini graničnih prelaza, drvoprerađivačkih kapaciteta, skladišta drveta u različitim oblicima (oblica, cjepanica dasaka, piljevine) kao i kapacitete za preradu drveta i eksploataciji šuma uključujući skladišta.

Sastavni dio posebnog nadzora su i uzorci drveta koje uzima fitosanitarna inspekcija prilikom fitosanitarnog pregleda drvenog materijala za pakovanje porijeklom iz vanevropskih zemalja radi laboratorijskih ispitivanja na prisustvo borove nematode. Projektovani broj uzoraka: 20 uzoraka drveta koje uzima fitosanitarna inspekcija prilikom fitosanitarnog pregleda drvenog materijala za pakovanje porijeklom iz vanevropskih zemalja.

1.1.3 Posebni nadzor *Meloidogyne chitwoodi* Golden et all. (all population) i *Meloidogyne fallax* Karssen

Posebni nadzor vrši se petu godinu u cilju potvrde statusa da: *Meloidogyne chitwoodi* Golden et all. (all population) i *Meloidogyne fallax* Karssen, nijesu prisutne na teritoriji Crne Gore.

Posebni podrazumijeva:

1. uzorkovanje krtola iz proizvodnje radi vizuelnog pregleda i laboratorijskih ispitivanja:
  - sjemenskog krompira;
  - merkantilnog krompira;
2. uzorkovanje zemlje iz proizvodnje radi vizuelnog pregleda i laboratorijskih ispitivanja:
  - sjemenskog krompira;
  - merkantilnog krompira;
3. uzimanje uzoraka krtola sjemenskog i merkantilnog krompira iz uvoza od strane fitosanitarnih inspektora i dostavljanje u fitosanitarnu laboratoriju radi vizuelnog pregleda i vršenja laboratorijskih ispitivanja.

Uzorci zemlje iz proizvodnje sjemenskog i merkantilnog krompira za potrebe posebnog nadzora za KCN broj 1.1.1 koriste se i za potrebe vršenja laboratorijskih ispitivanja na nematode *Meloidogyne chitwoodi* i *Meloidogyne fallax*.

1.1.4 Posebni nadzor *Potato spindle tuber viroid*

Posebni nadzor vrši se radi sprječavanja unošenja *Potato spindle tuber viroid* koji prouzrokuje vretenavost krtola krompira.

Nadzor se vrši nad biljem namijenjenim sadnji, uključujući sjeme, iz roda *Brugmansia* Pers. i vrste *Solanum jasminoides* Paxton, kao i nad gajenim biljem (krompir i paradajz).

Uzorke uzimaju fitosanitarni inspektori prilikom kontrole registrovanih subjekata i prilikom uvoza.

Projektovani broj uzoraka 20.

Nadzor obuhvata i rezultate stručne kontrole nad proizvodnjom sjemenskog krompira u dijelu provjere zdravstvenog stanja prilikom sertifikacije sjemenskog krompira Programa 3. Programa kontrolnih ispitivanja sjemenske proizvodnje i biljni genetički resursi Komponenta: 3.1 Sjemenska proizvodnja krompira.

1.1.5 Posebni nadzor *Synchytrium endobioticum* (Potato Wart Disease)

Radi potvrde statusa zemlje slobodne od *Synchytrium endobioticum* (Potato Wart Disease) sprovodi se poseban nadzor.

Nadzor se sprovodi u proizvodnji merkantilnog krompira, a prilikom kontrole merkantilnog krompira naročitu pažnju obratiti na područje Lijeve Rijeke (u fazi vađenja krompira).

U slučaju sumnje na prisustvo štetnog organizma uzima se uzorak radi laboratorijskog ispitivanja.

Nadzor obuhvata i rezultate stručne kontrole nad proizvodnjom sjemenskog krompira u dijelu provjere zdravstvenog stanja prilikom sertifikacije sjemenskog krompira Programa 3. Programa kontrolnih ispitivanja sjemenske proizvodnje i biljni genetički resursi Komponenta: 3.1 Sjemenska proizvodnja krompira.

1.1.6 Posebni nadzor *Phytophthora ramorum*

Posebni nadzor vrši se radi sprječavanja unošenja *Phytophthora ramorum*.

Osjetljivo bilje, osim plodova i sjemena, je bilje sljedećih rodova i vrsta: *Acer macrophyllum* Pursh, *Acer pseudoplatanus* L., *Adiantum aleuticum* (Rupr.) Paris, *Adiantum jordanii* C. Muell., *Aesculus californica* (Spach) Nutt., *Aesculus hippocastanum* L., *Arbutus menziesii* Pursch., *Arbutus unedo* L., *Arctostaphylos* spp. Adans, *Calluna vulgaris* (L.) Hull, *Camellia* spp. L., *Castanea sativa* Mill., *Fagus sylvatica* L., *Frangula californica* (Eschsch.) Gray, *Frangula purshiana* (DC.) Cooper, *Fraxinus excelsior* L., *Griselinia littoralis* (Raoul), *Hamamelis virginiana* L., *Heteromeles arbutifolia* (Lindley) M. Roemer, *Kalmia latifolia* L., *Laurus nobilis* L., *Leucothoe* spp. D. Don, *Lithocarpus densiflorus* (Hook. & Arn.) Rehd., *Lonicera hispidula* (Lindl.) Dougl. ex Torr. & Gray, *Magnolia* spp. L., *Michelia doltsopa* Buch.-Ham. ex DC, *Nothofagus obliqua* (Mirbel) Blume, *Osmanthus heterophyllus* (G. Don) P. S. Green, *Parrotia persica* (DC) C.A. Meyer, *Photinia x fraseri* Dress, *Pieris* spp. D. Don, *Pseudotsuga menziesii* (Mirbel) Franco, *Quercus* spp. L., *Rhododendron* spp. L., isključujući *Rhododendron simsii* Planch., *Rosa gymnocarpa* Nutt., *Salix caprea* L., *Sequoia sempervirens* (Lamb. ex D. Don) Endl., *Syringa vulgaris* L., *Taxus* spp. L., *Trientalis latifolia* (Hook), *Umbellularia californica* (Hook. & Arn.) Nutt., *Vaccinium ovatum* Pursh i *Viburnum* spp. L.

Osjetljivo drvo je drvo sljedećih rodova i vrsta: *Acer macrophyllum* Pursh, *Aesculus californica* (Spach) Nutt., *Lithocarpus densiflorus* (Hook. & Arn.) Rehd., *Quercus* spp. L. i *Taxus brevifolia* Nutt.

Osjetljiva kora je izolovana kora sljedećih rodova i vrsta: *Acer macrophyllum* Pursh, *Aesculus californica* (Spach) Nutt., *Lithocarpus densiflorus* (Hook & Arn.) Rehd., *Quercus* spp. L. i *Taxus brevifolia* Nutt.

Posebni nadzor sprovode fitosanitarni inspektori i odgovorno lice sa akcentom na sljedeće osjetljivo bilje: *Rhododendron* spp. L., *Viburnum* spp. L., *Camellia* spp. L., *Pieris* spp. D. Don, *Syringa vulgaris* L., *Taxus* spp. L., u rasadnicima, vrtnim centrima i na javnim gradskim površinama na teritoriji Crne Gore, a sastavni dio posebnog nadzora predstavljaju i laboratorijska ispitivanja uzoraka navedenog osjetljivog bilja iz uvoza.

1.1.7 Posebni nadzor *Gibberella circinata*

Posebni nadzor vrši se radi sprječavanja unošenja *Gibberella circinata* na bilju roda *Pinus* L. i vrste *Pseudotsuga menziesii*, namijenjenom sadnji, uključujući sjeme i šišarke, namijenjene razmnožavanju.

Nadzor se sprovodi prilikom kontrole registrovanih subjekata u rasadnicima, u šumskim sastojinama, parkovima, okućnicama i drugim površinama.

Praćenje zdravstvenog stanja se vrši najmanje dva puta godišnje u periodu od maja do oktobra.

Sastavni dio posebnog nadzora predstavljaju i uzorci navedenog osjetljivog bilja iz uvoza.

1.1.8 Posebni nadzor *Ralstonia solanacearum* i *Clavibacter michiganensis* subsp. *sepedonicus*

Posebni nadzor vrši se radi sprječavanja unošenja *Ralstonia solanacearum* na krtolama (sjemenskog i merkantilnog) krompira (*Solanum tuberosum* L.).

Laboratorijska ispitivanja sprovode se u skladu sa propisom i standardnim postupcima za dijagnozu, otkrivanje i identifikaciju bakterije *Ralstonia solanacearum* (Smith) Yabuuchi et al.

Posebni nadzor vrši se radi sprječavanja unošenja *Clavibacter michiganensis* (Smith) Davis et al. ssp. *sepedonicus* (Spieckermann et Kotthoff) Davis et al..

U okviru nadzora obavlja se zdravstveni pregled krtola (sjemenskog i merkantilnog) krompira i ako je potrebno, biljaka krompira (*Solanum tuberosum* L.).

Nadzor obuhvata i rezultate stručne kontrole nad proizvodnjom sjemenskog krompira u dijelu provjere zdravstvenog stanja prilikom sertifikacije sjemenskog krompira Programa 3. Programa kontrolnih ispitivanja sjemenske proizvodnje i biljni genetički resursi Komponenta: 3.1 Sjemenska proizvodnja krompira.

1.1.9 Posebni nadzor *Rhynchophorus ferrugineus*

Posebni nadzor se sprovodi radi sprječavanja unošenja, širenja i suzbijanje *Rhynchophorus ferrugineus* (Oliver) na osjetljivom bilju.

Osjetljivo bilje je bilje, osim plodova i sjemena, koje u osnovi stabla ima prečnik preko 5 cm i pripada sljedećim vrstama: *Areca catechu*, *Arecastrum romanzoffianum* (Cham) Becc, *Arenga pinnata*, *Borassus flabellifer*, *Brahea armata*, *Butia capitata*, *Calamus merillii*, *Caryota maxima*, *Caryota cumingii*, *Chamaerops humilis*, *Cocos nucifera*, *Corypha gebanga*, *Corypha elata*, *Elaeis guineensis*, *Howea forsteriana*, *Jubea chilensis*, *Livistona australis*, *Livistona decipiens*, *Metroxylon sagu*, *Oreodoxa regia*, *Phoenix canariensis*, *Phoenix dactylifera*, *Phoenix theophrasti*, *Phoenix sylvestris*, *Sabal umbraculifera*, *Trachycarpus fortunei* i rodu *Washingtonia* spp.

Posebni nadzor obuhvata zdravstveni pregled osjetljivog bilja na teritoriji opština van obilježene područja radi praćenja mogućih pravaca širenja ovog štetnog organizma.

1.1.10 Posebni nadzor *Anoplophora chinensis*

Posebni nadzor radi sprječavanja unošenja i širenja *Anoplophora chinensis* (Forster) sprovodi se na određenom bilju.

Određeno bilje je bilje namijenjeno sadnji, osim sjemena, čiji je prečnik stabla ili korijenovog vrata na najdebljem dijelu 1 cm ili veći, sljedećih rodova i vrsta: *Acer* spp., *Aesculus hippocastanum*, *Alnus* spp., *Betula* spp., *Carpinus* spp., *Citrus* spp., *Cornus* spp., *Corylus* spp., *Cotoneaster* spp., *Crataegus* spp., *Fagus* spp., *Lagerstroemia* spp., *Malus* spp., *Platanus* spp., *Populus* spp., *Prunus laurocerasus*, *Pyrus* spp., *Rosa* spp., *Salix* spp. i *Ulmus* spp.

Poseban nadzor vrše fitosanitarni inspektori kao i odgovorno lice, prilikom zdravstvene kontrole uvoza, kao i prilikom kontrole registrovanih subjekata za proizvodnju i distribuciju sadnog materijala.

Sastavni dio posabnog nadzora su i nadzori koje sprovodi Uprava za šume i šumarska inspekcija nad određenim biljem u skladu sa posebnim zakonom koji uređuje šume.

Uprava za šume i šumarska inspekcija dostavljaju izvještaje o izvršenim nadzorima Upravi radi sveobuhvatnog praćenja ovog štetnog organizma.

1.1.11 Posebni nadzor *Anoplophora glabripennis*

Posebni nadzor radi sprječavanja unošenja i širenja *Anoplophora glabripennis* (Motschusky) sprovodi se na biljkama domaćinima u skladu sa Pravilnikom o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja i širenja azijske strižibube *Anoplophora glabripennis* (Motschusky) („Službeni list CG”, broj 61/2015).

Posebni nadzor obuhvata zdravstveni pregled biljaka domaćina van obilježene područja.

Sastavni dio posebnog nadzora su i nadzori koje sprovodi Uprava za šume i šumarska inspekcija nad određenim biljem u skladu sa posebnim zakonom koji uređuje šume.

Uprava za šume i šumarska inspekcija dostavljaju izvještaje o izvršenim nadzorima Upravi radi sveobuhvatnog praćenja ovog štetnog organizma.

1.1.12 Posebni nadzor *Epitrix cucumeris*, *Epitrix similis*, *Epitrix subcrinita*, *Epitrix tuberis*

Posebni nadzor se sprovodi radi sprječavanja unošenja *Epitrix cucumeris*, *Epitrix similis*, *Epitrix subcrinita*, *Epitrix tuberis*. Nadzor se vrši nad proizvodnjom merkantilnog krompira.

Nadzor se vrši nad krtolama *Solanum tuberosum* L., namijenjene sadnji u sklopu postupka proizvodnje sjemenskog krompira, prema potrebi nad ostalim biljkama domaćinima.

Sastavni dio posebnog nadzora predstavljaju i uzorci navedenog osjetljivog bilja iz uvoza (krtole sjemenskog i merkantilnog krompira).

Nadzor obuhvata i rezultate stručne kontrole nad proizvodnjom sjemenskog krompira u dijelu provjere zdravstvenog stanja prilikom sertifikacije sjemenskog krompira Programa 3. Programa kontrolnih ispitivanja sjemenske proizvodnje i biljni genetički resursi Komponenta: 3.1 Sjemenska proizvodnja krompira.

1.1.13 Posebni nadzor *Erwinia amylovora*

Posebni nadzor se sprovodi radi sprječavanja širenja i u cilju suzbijanja *Erwinia amylovora*.

Nadzor se sprovodi prikupljanjem uzoraka i laboratorijskim ispitivanjima u skladu sa protokolom Evropske i mediteranske organizacije za zaštitu bilja (EPPO).

Posebni nadzor obuhvata i zdravstveni pregled osjetljivog bilja od strane fitosanitarne inspekcije prilikom uvoza.

1.1.14 Posebni nadzor *Pseudomonas syringae* pv. *actinidiae*

Posebni nadzor se sprovodi radi sprječavanja unošenja i širenja *Pseudomonas syringae* pv. *actinidiae* Takikawa, Serizawa, Ichikawa, Tsuyumu & Goto, koji je uzročnik bakterijskog raka kivija.

Nadzor se sprovodi u rasadnicima gdje se uzgajaju biljke *Actinidia* Lindl. namijenjene sadnji, prikupljanjem uzoraka i laboratorijskim ispitivanjima u skladu sa protokolom Evropske i mediteranske organizacije za zaštitu bilja (EPPO).

Sastavni dio posebnog nadzora predstavljaju i uzorci biljaka za sadnju *Actinidia* Lindl. uzeti od strane fitosanitarne inspekcije prilikom inspekcijske kontrole registrovanih subjekata i uvoza.

Program posebnog nadzora *Pseudomonas syringae* pv. *actinidiae* (bakterijski rak kivija), obuhvata:

- vizuelne preglede sadnog materijala kivija kod registrovanih proizvođača sadnog materijala koji su prijavili proizvodnju kod Uprave – Fitosanitarni sektor i uzorkovanje u slučaju sumnje na prisustvo štetnog organizma;

- vizuelne preglede proizvodnih zasada kod registrovanih primarnih proizvođača hrane kod Uprave - Fitosanitarni sektor i uzorkovanje u slučaju sumnje na prisustvo štetnog organizma;

- vizuelne preglede sadnog materijala kivija od strane fitosanitarne inspekcije prilikom obavljanja fitosanitarnog pregleda na mjestima unošenja i slanje uzoraka u fitosanitarnu laboratoriju u slučaju sumnje na prisustvo štetnog organizma;

- vizuelne preglede sadnog materijala kivija u prodajnim vrtim centrima, kao i uzimanje i slanje uzoraka u fitosanitarnu laboratoriju u slučaju sumnje na prisustvo štetnog organizma.

1.1.15 Posebni nadzor *Xylella fastidiosa*

Posebni nadzor se sprovodi radi sprječavanja unošenja i širenja štetnog organizma *Xylella fastidiosa* (Well and Raju) nad određenim biljem u skladu sa Pravilnikom o fitosanitarnim mjerama za sprječavanje unošenja i širenja bakterije *Xylella fastidiosa* (Wells et al.) („Službeni list CG”, broj 36/15).

Bakterija *Xylella fastidiosa* (Well and Raju) u Italiji izaziva ogromne štete na maslinama, brzo se širi tako da je dovela do sušenja velikog broja maslina, nad kojima se sprovede fitosanitarne mjere uništavanja.

Nadzor obuhvata i određeno bilje prilikom vršenja inspekcijske kontrole registrovanih subjekata, kao i prilikom uvoza.

Program posebnog nadzora *Xylella fastidiosa* obuhvata:

- vizuelne preglede sadnog materijala određenog bilja kod registrovanih proizvođača koji su prijavili proizvodnju kod Uprave – Fitosanitarni sektor i uzorkovanje u slučaju sumnje na prisustvo štetnog organizma;

- vizuelne preglede proizvodnih zasada (starih i novih) kod registrovanih primarnih proizvođača hrane kod Uprave – Fitosanitarni sektor i uzorkovanje u slučaju sumnje na prisustvo štetnog organizma;

- vizuelne preglede sadnog materijala određenog bilja od strane fitosanitarne inspekcije prilikom obavljanja fitosanitarnog pregleda na mjestima unošenja i slanje uzoraka u fitosanitarnu laboratoriju u slučaju sumnje na prisustvo štetnog organizma;

- vizuelne preglede sadnog materijala određenog bilja u prodajnim vrtim centrima, kao i uzimanje i slanje uzoraka u fitosanitarnu laboratoriju u slučaju sumnje na prisustvo štetnog organizma.

Vizuelne preglede proizvodnih zasada maslina (starih i naročito novih komercijalnih zasada), ukrasnih stabala u parkovima i okućnicama, vrši odgovorno lice za sprovođenje programa, kao i uzimanje uzoraka u slučaju sumnje na prisustvo štetnog organizma.

Vizuelne preglede prilikom unošenja sadnog materijala određenog bilja vrše fitosanitarni inspektori na mjestima unošenja i u slučaju sumnje na prisustvo štetnog organizma koja je zasnovana na podacima o porijeklu i vrsti materijala ili prisustvu simptoma, uzimaju i šalju uzorke u fitosanitarnu laboratoriju.

Vizuelne preglede sadnog materijala određenog bilja u vrtnim centrima vrše fitosanitarni inspektori i u slučaju sumnje, zasnovane na podacima o porijeklu i vrsti materijala ili prisustvu simptoma, uzimaju uzorke i dostavljaju ih fitosanitarnoj laboratoriji.

Drvenaste i žbunaste višegodišnje biljke se mogu smatrati visoko rizičnim zbog veće šanse na latentnu zarazu, potencijalnih nedostataka sistema sertifikacije tokom proizvodnje sadnog materijala i dužeg životnog ciklusa, kao i perioda potencijalne ekspozicije.

Vegetativno umnožavanim stablašicama, žbunovima i višegodišnjim biljkama određenog bilja treba dati prioritet u pregledima tokom vegetacije.

Posebnu pažnju obratiti na *Olea europea*, *Nerium oleander*, *Polygala myrtifolia*, *Prunus* sp. (*P. dulcis*, *P. avium*, *P. cerasifera*).

Imajući u vidu broj presretanja, posebnu pažnju obratiti i na biljke ukrasne kafe *Coffea* sp.

Vizuelne preglede biljaka na otvorenom polju obavljati tokom vegetacije, pri čemu se smatra da je optimalan period za pregled od kraja proleća do početka jeseni.

Biljke u zaštićenom prostoru mogu se pregledati tokom cijele godine, u zavisnosti od vrste bilja i ciklusa proizvodnje, a u vrijeme pregleda može se obaviti i uzorkovanje za laboratorijska ispitivanja pri čemu broj vizuelnih pregleda treba da je usklađen sa rizikom.

Mlade biljke porijeklom iz zemalja u kojima je patogen prisutan, kao i mjesta višekratnog prispjeća pošiljki bilja, trebalo bi pregledati više od jednom tokom sezone, a prati se i populacija vektora u mjestima prispjeća međunarodnog saobraćaja tokom sezone.

Tokom pregleda treba obratiti pažnju na prisustvo simptoma na biljkama koji su najčešće nespecifični i mogu se lako pomiješati sa promjenama izazvanim nekim drugim faktorima, pri čemu tip simptoma zavisi od određenog bilja, starosti i perioda vegetacije, patogena, starosti infekcije i uslova spoljne sredine.

Simptomi se najčešće ispoljavaju u vidu paleži lišća, hloroze, defolijacije, patuljavosti i sušenja pojedinih djelova, pri čemu prisustvo simptoma ne treba da bude jedini razlog za pregled i uzorkovanje jer su latentne infekcije česta pojava.

Drvenaste biljke bez simptoma treba uzorkovati tako što će se odabrati fiziološki zreli djelovi (grančice i lišće) u središnjem dijelu krošnje sa četiri strane, a uzorkovanje vršnih djelova u fazi aktivnog porasta treba izbjegavati.

Kod zeljastih biljaka uzorkuje se stablo i zrelo lišće.

Simptomatične biljke se uzorkuju na način da se odaberu još uvijek svježi djelovi sa intenzivno ispoljenim simptomima, pri čemu treba izbjegavati već izumrle i potpuno isušene djelove.

Prilikom uzorkovanja pridržavati se opštih pravila (koristiti odgovarajući i dezinfikovani alat, uzeti podatke o mjestu i materijalu uzorkovanja, fotografisati simptome).

Uzorkovani materijal provjeriti na prisustvo insekata i otresanjem odstraniti pokretne forme, upakovati u zasebne vreće, zatvoriti i ne izlagati visokoj temperaturi kao ni direktnoj sunčevoj svjetlosti i u što kraćem roku dostaviti laboratoriji.

Izvještaj o vizuelnom pregledu treba da sadrži podatke o mjestu i datumu vršenja pregleda, nazivu sorte i količini sadnog materijala ili veličini zasada, fotografije i GPS koordinate kao dokaz o izvršenom pregledu.

1.1.16 Posebni nadzor *Citrus tristeza virus*

Posebni nadzor *Citrus tristeza virus* vrši se u cilju potvrde statusa štetnog organizma.

Nadzor se vrši nad biljem *Citrus L.*, *Fortunella Swingle*, *Poncirus Raf.* i njihovih hibrida, u proizvodnji i prometu sadnog materijala.

Nadzor sprovode fitosanitarni inspektori na osnovu instrukcije odgovornog lica virusološke laboratorije.

KOMPONENTA 1.2: MONITORING I FITOSANITARNE MJERE

Monitoring i fitosanitarne mjere sprovode se kroz praćenje pojedinih štetnih organizama; zdravstvene preglede bilja, biljnih proizvoda i objekata pod nadzorom; prikupljanje uzoraka; laboratorijska ispitivanja i druge aktivnosti koje doprinose praćenju zdravstvenog stanja bilja, kao i utvrđivanju statusa pojedinih štetnih organizama na teritoriji Crne Gore.

1.2.1 Monitoring *Pepino mosaic virus*

Posebni nadzor vrši se radi sprječavanja unošenja, utvrđivanja prisustva i sprječavanja širenja *Pepino mosaic virus* i sprovodi se kroz zdravstvene preglede u proizvodnji rasada paradajza i plodova paradajza uglavnom u zaštićenom prostoru.

Planirani broj uzoraka je 40.

1.2.2 Monitoring *Dryocosmus kuriphilus*

Monitoring se sprovodi radi sprječavanja unošenja, širenja kestenove ose galice *Dryocosmus kuriphilus* Yasumatsu nad biljkama domaćinima.

Biljke domaćini su bilje i djelovi bilja roda *Castanea* Mill. namjenjeni sadnji, osim plodova i sjemena. Nadzor se sprovodi u rasadnicima gdje se uzgaja bilje roda *Castanea* Mill. namijenjeno za sadnju kao i u prodajnim centrima, prikupljanjem uzoraka i laboratorijskim ispitivanjima u skladu sa protokolom Evropske i mediteranske organizacije za zaštitu bilja (EPPO), kao i vizuelnim pregledima u šumama kestena na lokalitetima na području Barske i Kotorske opštine.

Sastavni dio monitoringa predstavljaju i uzorci biljaka za sadnju bilja roda *Castanea* Mill. uzeti od strane fitosanitarne inspekcije prilikom uvoza.

1.2.3 Monitoring *Bemisia tabaci*

Fitosanitarne mjere se sprovode radi sprječavanja unošenja, širenja i suzbijanje leptiraste vaši duvana - *Bemisia tabaci* na ukrasnom bilju i povrtarskim biljkama iz familije *Solanaceae* u zaštićenom prostoru i u proizvodnji na otvorenom polju.

Monitoring se vrši postavljanjem žutih ljepljivih ploča za hvatanje imaga, pregledom naličja listova na prisustvo larvi i lažnih lutki i uzorkovanjem listova i imaga radi determinacije u laboratoriji (EPPO dijagnostički protokol).

1.2.4 Monitoring drvenog materijala za pakovanje porijeklom iz Kine

Monitoring obuhvata fitosanitarne preglede od strane fitosanitarnih inspektora i laboratorijska ispitivanja drvenog materijala za pakovanje na štetne organizme: *Anoplophora chinensis* i *Anoplophora glabripennis*, *Bursaphelenchus xylophilus* i *Monochamus* sp. određenih pošiljki porijeklom iz Kine.

Monitoring drvenog materijala za pakovanje podrazumjeva:

- vizuelne preglede drvenog materijala za pakovanje na graničnom prelazu Luka Bar od strane fitosanitarnih inspektora i

- uzimanje uzoraka radi laboratorijskih ispitivanja na prisustvo štetnih organizama.

Planirani uzorci će se uzimati uglavnom u Luci Bar kao najrizičnijem graničnom prelazu kada je u pitanju drveni materijal iz Kine, a ukoliko fitosanitarnim inspektorima na drugim graničnim prelazima pristigne pošiljka iz Kine, fitosanitarni inspektor vrši vizuelni pregled drvenog materijala za pakovanje, uzima uzorak i šalje u Fitosanitarnu laboratoriju radi laboratorijskih ispitivanja.

Planirani broj uzoraka za 2016. godinu je 45.

Uzorkovanje se vrši tokom cijele godine.

Uzorci se uzimaju sa paleta, drveta, oblovene i drvenog materijala-ambalaže za pakovanje drugih proizvoda koji imaju oznaku u skladu sa ISPM 15, ali su oštećeni ili sa vidljivim znacima napada štetnih organizama, odnosno sa drvnog materijala koji je sumnjiv.

Uzimaju se isključivo uzorci drvenog materijala od punog neprerađenog drveta.

S obzirom da je Kina veoma rizična sa aspekta unošenja štetnih organizama drvenim materijalom za pakovanje, potrebno je uzeti i određen broj uzoraka drvenog materijala za pakovanje koji je naizgled zdrav i propisno označen.

Ukoliko drveni materijal za pakovanje nije obilježen fitosanitarni inspektori preduzimaju fitosanitarnu mjeru vraćanja ili uništavanja spaljivanjem.

Ambalaža/drveni materijal od lesonita, šperploča ili sličnog, prerađenog, drveta se ne uzimaju.

Svaki pojedinačni uzorak mora da prate sljedeći podaci: datum uzimanja uzoraka, sadržaj pošiljke iz koje je uzet uzorak, mjesto odakle je pošiljka stigla u Crnu Goru, da li pošiljka ostaje ili je u tranzitu kroz Crnu Goru, po mogućnosti krajnje odredište pošiljke i fotografije uzetog uzorka.

Ukoliko pošiljka ostaje u Crnoj Gori obavezno dostaviti njenu krajnju destinaciju.

1.2.5 Monitoring korovske biljke *Ambrosia artemisifolia* L. (spp)

Nakon trogodišnjeg monitoringa i utvrđivanja rasprostranjenosti korovske biljke *Ambrosia artemisifolia* L. i praćenja njenog životnog ciklusa sprovodiće se sljedeće aktivnosti:

- obilazak terena, djelimično mapiranje populacija *Ambrosia artemisifolia* L., pripremanje izvještaja i alarmiranje nadležnih službi ili vlasnika posjeda na kojima je vrsta zabilježena;
- edukacija javnosti o *Ambrosia artemisifolia* L. (planirane su radionice za odabrane ciljne grupe);
- organizovanje akcija suzbijanja koje će se realizovati u periodu od kraja juna, tokom jula do septembra (u zavisnosti od razvoja vegetacije) na području Spuža, Danilovgrada i Zete; i
- gostovanje u medijima.

Ciljne gupe su:

- institucije nadležne za suzbijanje *Ambrosia artemisifolia* L. duž saobraćajnica (drumski putevi i šine): Putevi Crne Gore i Željeznica Crne Gore;
- institucije nadležne za suzbijanje *Ambrosia artemisifolia* L. na javnim površinama (parkovi i druge javne površine): opštine Crne Gore;
- mještani ili vlasnici posjeda na kojima je *Ambrosia artemisifolia* L. zabilježena u brojnim populacijama koje imaju trend širenja (Spuš, Danilovgrad, Zeta);
- učenici, studenti, građani, volonteri i NVO.

1.2.6 Monitoring voćnih muva iz familija *Tephritidae* i *Drosophilidae*

Monitoring obuhvata: postavljanje klopki u proizvodnim zasadima voćnih vrsta koje su najznačajniji domaćini vinske mušice – *Drosophila suzukii*, trešnjine muve – *Rhagoletis cingulata*, orahove muve – *Rhagoletis completa*, *Bactrocera zonata*, *Bactrocera dorsalis* radi utvrđivanja njihovog prisustva i praćenje brojnosti; uzorkovanje plodova na prisustvo larvi; identifikaciju svih nađenih vrsta u cilju potvrđivanja statusa i sprovođenja fitosanitarnih mjera.

KOMPONENTA 1.3: STALNI NADZORI NAD ŠTETNIM ORGANIZMIMA

Sprovodi se na kulturama od nacionalnog interesa i osim zaštite zdravlja bilja doprinose i proizvodnji zdravstveno bezbjedne hrane.

Korisnici ovog programa, poljoprivredni proizvođači imaju jasnu sliku o štetnim organizmima i mjerama borbe, što doprinosi smanjenju broja tretiranja odnosno upotrebe pesticida.

Vrši se stalni nadzor nad štetnim organizmima bilja, sa posebnim osvrtom na pojedine kulture koje su od izuzetnog značaja za Crnu Goru: maslina (muva masline/*Bactrocera oleae* Gmel.), citrusi (voćna muva/*Ceratitis capitata* Wiedemann), vinova loza (cikade vinove loze - prenosiocice fitoplazmi) i krompir.

Pored primjene fitosanitarnih mjera stalni nadzor doprinosi praćenju i prognozi povećanja brojnosti populacije štetnih organizama, izvještajno prognozni program koji doprinosi zdravstvenoj zaštiti bilja (signaliziranje pravog momenta za tretiranje uz preporuku adekvatnih sredstava za zaštitu bilja).

1.3.1 Stalni nadzor *Bactrocera oleae* (muva masline)

Stalni nadzor obuhvata praćenje dinamike populacije muve masline postavljanjem klopki i uzorkovanjem plodova radi davanja preporuke proizvođačima o mjerama suzbijanja.

1.3.2 Stalni nadzor *Ceratitis capitata* (voćna muva)

Stalni nadzor obuhvata praćenje dinamike populacije voćne muve postavljanjem klopki i uzorkovanjem plodova radi davanja preporuke proizvođačima o mjerama suzbijanja.

1.3.3 Stalni nadzor cikada prenosioca fitoplazmi

Stalni nadzor cikade **vinove loze** obuhvata: praćenje dinamike populacije cikade *Scaphoideus titanus* koja je vektor fitoplazme zlatastog žutila vinove loze – *Flavescence doree*, kao i polifagne cikade *Hyalesthes obsoletus* pregledima proizvodnih zasada vinove loze; uzorkovanje i laboratorijske preglede lastara vinove loze; molekularna ispitivanja cikada i simptomatskog lišća vinove loze.

Stalni nadzor cikada prenosioca *Stolbur* fitoplazme na krompiru obuhvata praćenje vektora: *Hyalesthes obsoletus*, *Reptalus quinquecostatus*, *R. panzeri* i *Euscelis incisus*, *Psammotettix alienus* (Mitrović i sar., 2015b) koji su već zabilježeni kao prirodni prenosioci ‘*Ca. P. solani*’ (Trivellone i sar., 2005; Riedle-Bauer i sar., 2006; Jović i sar., 2009; Cvrković 2010; Cvrković i sar., 2014).

Imajući u vidu da se u Crnoj Gori krompir gaji na 890 ha (305 ha – rani, 492 ha – kasni i 91 ha – sjemenski, Monstat 2013) i da je po površinama najznačajnija ratarska kultura kod nas, a polazeći od ekonomskih posljedica inficiranosti biljaka krompira *Stolbur* fitoplazmom koji, između ostalog, podrazumijeva drastično smanjenje visine i kvaliteta prinosa, ovim nadzorom postiže se višestruka korist.

Tipični simptomi na napadnutim biljkama krompira su:

- uvijanje vršnog lišća duž glavnog lisnog nerva sa pojavom purpurno-ljubičaste nijanse;
- žutilo lišća na inficiranim biljkama;
- kržljivost biljaka praćena skraćanjem internodija;
- inficirane krtole su naborane kore i „gumaste” sa dlakavim klicama (premda klice mogu biti i „normalnog” izgleda);
- inficirane krtole su lošeg kvaliteta, često ne dozrijevaju i gotovo da nemaju upotrebnu vrijednost;
- na stabljikama krompira razvijaju se „vazdušne krtole” koje su ljubičaste boje (njihov razvoj i prisustvo veoma iscrpljuju biljku);
- prijevremeno venjenje i sušenje biljke.

Pored ovih simptoma u *Stolbur* inficiranim krtolama kromira povećan je sadržaj saharoze 3-6 puta, što se negativno odražava na prerađivačke karakteristike, a naročito na termičku obradu krtola prženjem jer ovakav krompir dobija neprirodnu braon boju.

O opasnosti koju *Stolbur* fitoplazma može imati za poljoprivrednu proizvodnju u Crnoj Gori ukazuje i činjenica da je pored *Stolbura* na krompiru, tokom 2015. ova bolest zabilježena i u preliminarno ispitanim uzorcima šargarepe (Nikšić, 1/1, AY phytoplasma, 16SrI-B) i blitve (Danilovgrad, 2/2, AY phytoplasma, 16SrI-B) (izvještaj br. 04-3877 od 01.12.2015; prilog – Izvještaj Instituta za zaštitu bilja i životnu sredinu, Beograd).

Ovi nalazi su od velikog značaja za sagledavanje fitosanitarne situacije i ukazuju na izražen diverzitet patogena iz grupe fitoplazmi i neistraženost kako ratarskih, tako povrtarskih kultura u Crnoj Gori sa aspekta ove problematike, ali i sa aspekta potencijalnih ekonomskih šteta koje mogu nastati kao posljedica epidemijskih zaraza na ovim kulturama.

1.4 HITNE FITOSANITARNE MJERE

Hitne fitosanitarne mjere obuhvataju praćenje pojave, kao i predlog mjera za suzbijanje štetnih organizama, procjenu mogućih šteta na bilju, biljnim proizvodima i objektima pod nadzorom, vršenje laboratorijskih ispitivanja uzetih uzoraka, kao i nabavku nedostajuće laboratorijske opreme i hemikalija, pravovremeno obavještanje putem medija, savjeta i objavljivanja stručnih publikacija o pojavi, širenju i načinu suzbijanja štetnih organizama, instrukcija i vodiča za sprovođenje hitnih fitosanitarnih mjera, troškove međunarodne saradnje i druge poslove. Naknada šteta se sprovodi u cilju smanjenja obima šteta na poljoprivrednim kulturama i očuvanje potencijalnog prinosa poljoprivrednih kultura.

1.4.1 Hitne fitosanitarne mjere: akcioni plan *Rhynchophorus ferrugineus* (Oliver)

Realizacija akcionog plana za *Rhynchophorus ferrugineus* (Oliver) je sprovođenje hitnih fitosanitarnih mjera i to:

- uništavanje napadnutih palmi u skladu sa tačkom 10 Naredbe o sprovođenju hitnih fitosanitarnih mjera radi sprječavanja širenja i suzbijanja crvenog surlaša palmi *Rhynchophorus ferrugineus*;
- zdravstveni pregledi palmi u obilježenom području u dijelu postavljanja feromonskih klopki i njihovih pregleda i laboratorijska ispitivanja uzoraka.

Fitosanitarne mjere nalaže fitosanitarna inspekcija uz ekspertsku podršku entomologa (Biotehnički fakultet, Fitosanitarna laboratorija – entomologija), u skladu sa propisanim procedurama. Fitosanitarna uprava odgovorna je za koordinaciju, informisanje i druge aktivnosti na realizaciji akcionog plana.

1.4.2 Hitne fitosanitarne mjere: *Anoplophora glabripennis*

Hitne fitosanitarne mjere se sprovode u obilježenom području na određenom bilju i biljkama domaćinima i to:

- zdravstveni pregledi biljaka domaćina sa laboratorijskim ispitivanjima uzetih uzoraka;
- u slučaju novih nalaza štetnog organizma uništavanje određenog bilja u zaraženom području.

Uprava - fitosanitarni sektor odgovorna je za koordinaciju aktivnosti, nabavku opreme, pravovremeno obavještavanje putem medija, davanje savjeta i objavljivanja stručnih publikacija o pojavi, širenju i načinu suzbijanja ovog štetnog organizma, izdavanje instrukcija i vodiča za sprovođenje hitnih fitosanitarnih mjera, kao i za troškove međunarodne saradnje i druge poslove.

Sastavni dio posebnog nadzora su i nadzori koje sprovodi Uprava za šume i šumarska inspekcija nad određenim biljem u skladu sa posebnim zakonom koji uređuje šume.

Uprava za šume i šumarska inspekcija dostavljaju izvještaje o izvršenim nadzorima Upravi – Fitosanitarnom sektoru radi sveobuhvatnog praćenja ovog štetnog organizma.

1.4.3 Ostale hitne fitosanitarne mjere koje se ne mogu predvidjeti (sprječavanje najezde biljnih štetočina i slično)

U svrhu brzog reagovanja u situacijama neočekivane i iznenadne pojave štetnih organizama bilja, biljnih proizvoda i objekata pod nadzorom, koja se ne može predvidjeti i koja zahtijeva neodložno sprovođenje hitnih fitosanitarnih mjera, radi zaštite zdravlja bilja i sprječavanje nastanka većih ekonomskih šteta, izvršiće se hitna nabavka potrebne opreme i materijala, odgovarajuće stručne aktivnosti na terenu, kao i usluge laboratorijskih ispitivanja.

Sprovođenje ovih aktivnosti zavisice od same situacije i zahtjeva koje u tom trenutku iznenadna situacija bude nalagala, a po uputstvima, nalogima i/ili rješenjima direktora Uprave.

1.4.4 Laboratorijska ispitivanja za sumnju na pojedine štetne organizme

Prilikom obilaska poljoprivrednih proizvođača od strane savjetodavne službe u biljnoj proizvodnji ili fitosanitarne inspekcije, uzimaju se uzorci sa sumnjom na prisustvo štetnog organizma.

Na uzorcima se vrši identifikacija štetnih organizama u laboratorijskim uslovima na osnovu koje savjetodavna služba ili fitosanitarna inspekcija daje povratne informacije proizvođačima o neophodnom i pravovremenom sprovođenju fitosanitarnih mjera.

KOMPONENTA 1.5 STRUČNO USAVRŠAVANJE

Stručno usavršavanje administrativnog osoblja Uprava – Fitosanitarnog sektora, fitosanitarnih inspektora i lica odgovornih za zdravlje bilja odnosi se na primjenu novih propisa, laboratorijskih ispitivanja (molekularnih i drugih metoda) i procedura za štetne organizme i po potrebi drugo stručno usavršavanje iz oblasti zdravstvene zaštite bilja.

Period realizacije: Tokom cijele godine.

Finansiranje: Budžet Crne Gore - **106.318,42€.**

Način kontrole:

Administrativnu kontrolu izvršavanja poslova vrši Uprava – Fitosanitarni sektor - Odsjek za zdravstvenu zaštitu bilja u skladu sa usvojenim procedurama za finansijsko upravljanje.

Nosioci posla:

- ovlaštene visoko školske ustanove za vršenje javnih poslova u oblasti zdravstvene zaštite bilja;
- ovlašćeni pružaoci usluga;
- organ uprave nadležan za šume;
- fitosanitarna inspekcija;
- šumarska inspekcija.

Izvještaj treba da sadrži sljedeće podatke: naziv mjesta i datum izvođenja fitosanitarnog pregleda (mjere), ime vlasnika/držaoca bilja, biljnih proizvoda i objekata pod nadzorom, potvrdu o uzetim uzorcima i rezultate ispitivanja.

Nosioci poslova blagovremeno obavještavaju i izvještavaju Upravu – Fitosanitarni sektor - Odsjek za zdravstvenu zaštitu bilja o izvođenju programa po naznačenim fazama u skladu sa prijavom programa i o izvršenim poslovima u cilju vršenja administrativne kontrole obavljenog posla.

Nosioci poslova vlasniku/držaocu bilja, biljnih proizvoda i objekata pod nadzorom izdaju potvrdu o uzetim uzorcima i/ili za vršenje dijagnostičkog ispitivanja koja je data u Prilogu, koji je sastavni dio ovog programa.

Potvrda se izdaje u dva primjerka od kojih jedan ostaje kod vlasnika/držaoca bilja, biljnih proizvoda i objekata pod nadzorom, a drugi primjerak zadržava nosilac posla.

Nosioci posla, odgovorni za pravovremenost, efekte i sprovođenje programa, dostavljaju Upravi – Fitosanitarnom sektoru - Odsjeku za zdravstvenu zaštitu bilja izvještaje o sprovedenim mjerama.

Način plaćanja:

Na osnovu zaključenog ugovora, čiji sastavni dio su cijene laboratorijskih ispitivanja, plaćanje se vrši po ispostavljenoj fakturi, dijelom avansno do 30% za pripremu ispitnih kapaciteta na osnovu dostavljenog izvještaja Upravi – Fitosanitarnom sektoru - Odsjeku za zdravstvenu zaštitu bilja za obavljeni posao.

Avansna uplata sredstava vrši se na osnovu opravdanog zahtjeva, a avansno uplaćena sredstva moraju se pravdati izvještajem kojim se dokazuje namjenska upotreba avansno odobrenih i uplaćenih sredstava. Nepravilne i neuredne fakture i izvještaji, kao i fakture i izvještaji bez kompletne prateće dokumentacije neće se razmatrati.

Finansijski rizik: U slučaju utvrđivanja prisustva štetnog organizma iz Komponenti programa 1.1, 1.4 i 1.5 biće potrebno obezbijediti dodatna finansijska sredstva.

U slučaju da držaoci bilja zahtjevaju nadoknadu za vrijednost uzetog uzorka ista se nadoknađuje iz odgovarajućih programa.

Finansijski plan:

Komponente	Ukupna vrijednost €
1.1 Posebni nadzori nad štetnim organizmima	49.500,00
1.1.1 Posebni nadzor <i>Globodera pallida</i> i <i>Globodera rostochiensis</i>	6.000,00
1.1.2 Posebni nadzor <i>Bursaphelenchus xylophilus</i>	4.000,00
1.1.3 Posebni nadzor <i>Meloidogyne chitwoodi</i> Golden et all. (all population) i <i>Meloidogyne fallax</i> Karssen	1.500,00
1.1.4 Posebni nadzor Potato spindle tuber viroid	2.500,00
1.1.5 Posebni nadzor <i>Synchytrium endobioticum</i> (Potato Wart Disease)	1.500,00
1.1.6 Posebni nadzor <i>Phytophthora ramorum</i>	3.000,00
1.1.7 Posebni nadzor <i>Gibberella circinata</i>	2.000,00
1.1.8 Posebni nadzor <i>Ralstonia solanacearum</i> i <i>Clavibacter michigenensis</i> subsp. <i>sepedonicus</i>	9.000,00
1.1.9 Posebni nadzor <i>Rhynchophorus ferrugineus</i>	1.000,00
1.1.10 Posebni nadzor <i>Anoplophora chinensis</i>	1.500,00
1.1.11 Posebni nadzor <i>Anoplophora glabripennis</i>	1.500,00
1.1.12 Posebni nadzor <i>Epitrix cucumeris</i> , <i>Epitrix similaris</i> , <i>Epitrix subcrinita</i> , <i>Epitrix tuberis</i>	3.000,00
1.1.13 Posebni nadzor <i>Erwinia amylovora</i>	3.000,00
1.1.14 Posebni nadzor <i>Pseudomonas syringae</i> pv. <i>actinidiae</i>	2.000,00
1.1.15 Posebni nadzor <i>Xylella fastidiosa</i>	5.000,00
1.1.16 Posebni nadzor <i>Citrus tristeza virus</i>	3.000,00
1.2 Monitoring i fitosanitarne mjere	10.500,00
1.2.1 Monitoring <i>Pepino mosaic virus</i>	2.000,00
1.2.2 Monitoring <i>Dryocosmus kuriphilus</i>	1.000,00
1.2.3 Monitoring <i>Bemisia tabaci</i>	1.500,00
1.2.4 Monitoring drvenog materijala za pakovanje porijeklom iz Kine	1.500,00
1.2.5 Monitoring korovske biljke <i>Ambrosia artemisiifolia</i> L. (spp)	2.500,00

1.2.6 Monitoring voćnih muva iz familija <i>Tephritidae</i> i <i>Drosophilidae</i>	2.000,00
1.3 Stalni nadzori nad štetnim organizmima	10.000,00
1.3.1 Stalni nadzor <i>Bactrocera oleae</i> (muva masline)	3.000,00
1.3.2 Stalni nadzor <i>Ceratitidis capitata</i> (voćna muva)	2.000,00
1.3.3 Stalni nadzor cikade prenosioca fitoplazmi	5.000,00
1.4 Hitne fitosanitarne mjere	32.318,42
1.4.1 Hitne fitosanitarne mjere: akcioni plan <i>Rhynchophorus ferrugineus</i>	15.000,00
1.4.2 Hitne fitosanitarne mjere: <i>Anoplophora glabripennis</i>	10.000,00
1.4.3 Ostale hitne fitosanitarne mjere	6.318,42
1.4.4 Laboratorijska ispitivanja za sumnju na pojedine štetne organizme	1.000,00
1.5 Stručno usavršavanje	4.000,00

PROGRAM 2

PROGRAM PRAĆENJA BEZBJEDNOSTI HRANE BILJNOG PORIJEKLA NA NIVOU PRIMARNE PROIZVODNJE, SREDSTAVA ZA ZAŠTITU I ISHRANU BILJA

Cilj: Obezbeđivanje proizvodnje i prometa bezbjedne hrane biljnog porijekla na teritoriji Crne Gore.

Pravni osnov: Zakon o bezbjednosti hrane („Službeni list CG”, broj 57/15), Zakon o sredstvima za zaštitu bilja („Službeni list CG”, br. 51/08 i 18/14) i podzakonska akta koja regulišu ove oblasti.

Odgovorna institucija: Uprava – Fitosanitarni sektor – Odsjek za bezbjednost hrane, sredstava za zaštitu bilja i sredstva za ishranu bilja.

Uključene institucije:

- ovlašćene laboratorije za vršenje poslova u oblasti bezbjednost hrane;
- visoko školske ustanove iz oblasti zaštite bilja (sredstva za zaštitu bilja);
- fitosanitarna inspekcija;
- veterinarska inspekcija;
- sanitarna inspekcija odnosno inspekcija za bezbjednost hrane.

Aktivnosti:

KOMPONENTA 2.1: MONITORING REZIDUA PESTICIDA U HRANI BILJNOG I ŽIVOTINJSKOG PORIJEKLA

Monitoring rezidua pesticida omogućava sistematsko praćenje prisustva rezidua pesticida u hrani biljnog i životinjskog porijekla i sprovodi se u skladu sa objavljenim Programom monitoringa rezidua pesticida u hrani biljnog i životinjskog porijekla za 2016. godinu.

Uzimanje uzoraka vrši se u skladu sa Pravilnikom o metodama uzorkovanja za utvrđivanje rezidua sredstava za zaštitu bilja („Službeni list CG”, broj 48/14).

Program se sprovodi u cilju procjene ugroženosti zdravlja stanovništva i primjene propisa, a u skladu sa propisanim nivoima rezidua pesticida utvrđenih Pravilnikom o maksimalnom nivou rezidua sredstava za zaštitu bilja na ili u bilju, biljnim proizvodima, hrani ili hrani za životinje ("Službeni list CG", br. 21/15 i 44/15).

Program će obezbijediti kontrolu i uvođenje visokih standarda sa ciljem obezbjeđivanja proizvodnje i prometa bezbjedne hrane i zaštite zdravlja ljudi, životne sredine, uz poštovanje dobre poljoprivredne prakse.

Odgovornost za pravovremenost, efekte i sprovođenje snosi: Uprava – Fitosanitarni sektor – Odsjek za bezbjednost hrane, sredstava za zaštitu bilja i sredstva za ishranu bilja, fitosanitarna inspekcija, veterinarska inspekcija i sanitarna inspekcija odnosno inspekcija za bezbjednost hrane i ovlašćena pravna lica za vršenje laboratorijskih ispitivanja u oblasti bezbjednost hrane.

KOMPONENTA 2.2: MONITORING NITRATA U HRANI BILJNOG PORIJEKLA

Monitoring nitrata u hrani biljnog porijekla sprovodiće se u skladu sa objavljenim Programom monitoringa nitrata u hrani biljnog porijekla - lisnato povrće za 2016. godinu koji će omogućiti sistematsko praćenje maksimalno dozvoljenih količina nitrata.

Program će obezbijediti kontrolu i uvođenje visokih standarda sa ciljem obezbjeđivanja proizvodnje i prometa bezbjedne hrane i zaštite zdravlja ljudi, životne sredine, uz poštovanje dobre poljoprivredne prakse za pravilnu upotrebu sredstava za ishranu bilja.

Program se sprovodi u cilju procjene ugroženosti zdravlja stanovništva, u skladu sa Pravilnikom o dozvoljenim količinama teških metala, mikotoksina i drugih supstanci u hrani („Službeni list CG”, br. 81/09 i 55/15).

Uzorcima prema vrsti, broju, porijeklu, sa maksimalno dozvoljenim količinama nitrata po vrstama povrća i vremenu uzimanja uzoraka dati su u Tabeli 1 programa.

Uzorcima se uzimaju sistemom slučajnog uzorka, a u skladu sa analizom rizika i na osnovu dosadašnjih dokaza o nivou nitrata, te njihovom uticaju na zdravlje stanovništva i u skladu sa Pravilnikom o bližem načinu i postupku uzimanja uzoraka za laboratorijsko ispitivanje zelene salate ili spanaća na nitrata („Službeni list CG”, broj 6/14).

Odgovornost za pravovremenost, efekte i sprovođenje snosi: Uprava – Fitosanitarni sektor – Odsjek za bezbjednost hrane, sredstava za zaštitu bilja i sredstva za ishranu bilja, fitosanitarna inspekcija i ovlašćena pravna lica za vršenje laboratorijskih ispitivanja u oblasti bezbjednost hrane.

KOMPONENTA 2.3: MONITORING ZEMLJIŠTA KAO OBJEKTA ZA PROIZVODNJU HRANE BILJNOG PORIJEKLA NA NIVOU PRIMARNE PROIZVODNJE

Uspješno upravljanje kadmijumom kao kontaminantom, podrazumijeva primjenu niza praksi u jedan sveobuhvatni sistem.

Na zemljištu gdje su do sada u usjevima krompira pronađene visoke koncentracije kadmijuma, efekat mjera može biti mali na kraći rok, ali je dobro upravljanje od presudne važnosti za kontrolu nivoa kadmijuma na dugi rok.

Program će obezbijediti kontrolu i uvođenje standarda u upotrebi poljoprivrednog zemljišta sa ciljem obezbjeđivanja proizvodnje bezbjedne hrane i zaštite zdravlja ljudi i zaštite životne sredine, uz poštovanje dobre poljoprivredne prakse, edukaciju poljoprivrednih proizvođača (uzorkovanje, laboratorijska ispitivanja, stručna predavanja, izrada programa mjera i štampanje brošure), njegovo sprovođenje omogućiće uvođenje standarda u proizvodnju bezbjedne hrane.

Odgovornost za pravovremenost, efekte i sprovođenje snosi: Uprava – Fitosanitarni sektor – Odsjek za bezbjednost hrane, sredstava za zaštitu bilja i sredstva za ishranu bilja, fitosanitarna inspekcija i ovlašćena pravna lica za vršenje laboratorijskih ispitivanja iz oblasti poljoprivrednog zemljišta, sredstva za ishranu bilja i bezbjednost hrane.

KOMPONENTA 2.4: MONITORING ODREĐENIH KONTAMINENATA U HRANI I HRANI ZA ŽIVOTINJE NEŽIVOTINJSKOG PORIJEKLA

Monitoring određenih kontaminenata u hrani i hrani za životinje biljnog porijekla vrši se u cilju povećanja nivoa kontrole pojedinih vrsta hrane biljnog porijekla iz određenih zemalja zbog učestalih prijava putem RASFF-a i iz drugih izvora (*Uredba Komisije (EZ) br. 669/2009 od 24. jula 2009. o sprovođenju Uredbe (EZ) br. 882/2004 Evropskog parlamenta i Savjeta s obzirom na povećan nivo službenih kontrola uvoza određene hrane za životinje i hrane neživotinjskoga porijekla i o izmjeni Odluke 2006/504/EZ*). Monitoring se sprovodi u cilju obezbjeđenja većeg nivoa kontrole i sa ciljem obezbjeđivanja bezbjedne hrane, zaštite zdravlja ljudi i životinja.

Odgovornost za pravovremenost, efekte i sprovođenje snosi: Uprava – Fitosanitarni sektor – Odsjek za bezbjednost hrane, sredstava za zaštitu bilja i sredstva za ishranu bilja, fitosanitarna inspekcija i ovlašćena pravna lica za vršenje laboratorijskih ispitivanja iz oblasti bezbjednost hrane.

KOMPONENTA 2.5: PROGRAM ZAŠTITE VOĆA SA MONITORINGOM REZIDUA PESTICIDA

Program zaštite voća sa monitoringom rezidua pesticida predstavlja jedan od važnih segmenata u tehnologiji gajenja voća kao poljoprivredne proizvodnje koji je u stalnom porastu.

Imajući u vidu da klimatski uslovi u Crnoj Gori omogućavaju gajenje različitih voćnih vrsta, ali njihovo gajenje otežavaju brojni štetni organizmi koji mogu značajno da utiču na smanjenje prinosa zbog čega je neophodno primjenjivati odgovarajuće mjere zaštite.

U tehnologiji zaštite bilja jedna od glavnih mjera je primjena sredstava za zaštitu bilja (pesticida), radi čuvanja prinosa i kvaliteta dobijenih plodova.

Važno je da se sredstva za zaštitu bilja primjenjuju pravilno jer u suprotnom može doći do negativnih posljedica u vidu rezidua sredstva za zaštitu bilja u plodovima koji imaju negativan uticaj na zdravlje ljudi i životnu sredinu

Pravilnom primjenom sredstava za zaštitu bilja možemo izbjeći negativne posljedice i na siguran način proizvesti bezbjednu hranu.

Program će obuhvatiti izradu smjernica i uputstva za pravilno korišćenje sredstava za zaštitu bilja sa upozorenjima na sve negativne efekte tih sredstava ukoliko se nepravilno upotrebljavaju.

Odgovornost za pravovremenost, efekte i sprovođenje snosi: Uprava – Fitosanitarni sektor – Odsjek za bezbjednost hrane, sredstva za zaštitu bilja i sredstva za ishranu bilja i ovlašćene visoko školske ustanove za vršenje poslova u oblasti zdravstvene zaštite bilja - fitofarmacija.

KOMPONENTA 2.6: PROGRAM ZAŠTITE POVRTARSKIH KULTURA U ZAŠTIĆENOM PROSTORU SA MONITORINGOM REZIDUA PESTICIDA

Program zaštite povrtarskih kultura u zaštićenom prostoru sa monitoringom rezidua pesticida vrši se u cilju povećanja nivoa kontrole povrća kao hrane biljnog porijekla proizvedene u zaštićenom prostoru.

Zaštićeni prostor (plastenici i staklenici) omogućava idealne uslove za gajenje povrća i tokom čitave godine ali i povoljne uslove za štetne organizme koji ugrožavaju gajenje povrtarskih kultura.

Povrtarska proizvodnja sa visokim prinosima ne može se ostvariti bez zaštite od biljnih bolesti.

Zbog kratkog vegetacionog perioda i primjene sredstava za zaštitu bilja, ova proizvodnja je rizična u smislu mogućih rezidua upotrijebljenih sredstava za zaštitu bilja u povrću prilikom njihove zaštite od bolesti.

Radi sprječavanja pojave rezidua sredstava za zaštitu bilja važna je pravilna primjena sredstava za zaštitu bilja radi očuvanja zdravlja ljudi i životne sredine.

Povrće se u ishrani ljudi koristi svakodnevno i u većim količinama, svježije, polupreradeno, a koriste se djelovi i organi biljaka koji su prilikom upotrebe sredstava za zaštitu bilja direktno izloženi njihovom dejstvu, a čovjek ishranom rizikuje da u organizam neželjeno unese pesticide i njihove rezidue.

Odgovornost za pravovremenost, efekte i sprovođenje snosi: Uprava – Fitosanitarni sektor – Odsjek za bezbjednost hrane, sredstava za zaštitu bilja i sredstva za ishranu bilja i ovlašćene visoko školske ustanove za vršenje poslova u oblasti zdravstvene zaštite bilja - fitofarmacija.

KOMPONENTA 2.7: PROGRAM INTEGRALNE ZAŠTITE BILJA

Integralna zaštita bilja obuhvata niz mjera i postupaka radi smanjene upotrebe sredstava za zaštitu bilja. Nehemijske ili nepesticidne mjere zaštite primjenjuju se preventivno prije pojave štetnih organizama, kao i radi smanjenja potencijalnih količina inokuluma kao uzročnika bolesti, mogućnosti razvoja infekcije. Hemijska zaštita se primjenjuje kada se nepesticidnim mjerama ne mogu spriječiti značajne štete koje utiču na količinu i/ili kvalitet prinosa.

Integralna zaštita bilja je dio integralne proizvodnje koji se odnosi na suzbijanje štetnih organizama i koristi aktuelne i sveobuhvatne informacije o štetnim organizmima i njihovoj interakciji sa životnom sredinom.

Integralna zaštita bilja nije jedinstveni metod kontrole, već niz odluka koje se donose na osnovu evaluacije pojave štetnog organizma radi primjene najefikasnijih metoda koje ne ugrožavaju ekosistem, ljude i životnu sredinu.

Integralna zaštita bilja je optimalna kombinacija bioloških, biotehnoloških, hemijskih, agrotehničkih mjera ili mjera uzgoja bilja, pri čemu se upotreba sredstava za zaštitu bilja ograničava na najnužniju količinu potrebnu za zadržavanje populacije štetnih organizama ispod granice koja prouzrokuje neprihvatljivu štetu ili gubitak u prinosu i/ili kvalitetu - prag štetnosti.

Pravilna i pravovremena upotreba sredstva za zaštitu bilja koja se vrši radi zaštite poljoprivrednih kultura ujedno će obezbijediti dozvoljen nivo rezidua sredstava za zaštitu bilja u hrani.

Prethodnih godina proizvođači su imali značajne čak i potpune štete u proizvodnji, a jedan od razloga je i neadekvatna primjena sredstava za zaštitu bilja.

Program integralne zaštite bilja za 2016. godinu obuhvata pripremu i objavljivanje smjernica za integralnu zaštitu vinove loze koje su usklađene sa propisima o sredstvima za zaštitu bilja, o zaštiti životne sredine i o dobroj poljoprivrednoj praksi.

Odgovornost za pravovremenost, efekte i sprovođenje snosi: Uprava – Fitosanitarni sektor – Odsjek za bezbjednost hrane, sredstva za zaštitu bilja i sredstva za ishranu bilja i ovlašćene visoko školske ustanove za vršenje poslova u oblasti zdravstvene zaštite bilja - fitofarmacija.

KOMPONENTA 2.8: HITNE MJERE U OBLASTI BEZBJEDNOSTI HRANE BILJNOG PORIJEKLA NA NIVOU PRIMARNE PROIZVODNJE

U svrhu brzog reagovanja u situacijama neočekivane i iznenadne pojave nebezbedne hrane biljnog porijekla na nivou primarne proizvodnje, koje se ne mogu predvidjeti, a koje zahtijevaju neodložno sprovođenje hitnih mjera radi zaštite zdravlja ljudi i životinja, vršiće se odgovarajuće stručne aktivnosti (učestalost uzorkovanja, vrsta i broj uzoraka, uništavanje hrane) na terenu, kao i usluge laboratorijskih ispitivanja.

Hitne mjere u oblasti bezbjednosti hrane biljnog porijekla na nivou primarne proizvodnje obuhvataju: sistematsko praćenje hrane biljnog porijekla na nivou primarne proizvodnje koja se koristi za ishranu ljudi i životinja kod proizvođača koji su registrovani od strane Uprave, uzimanjem uzoraka.

Uzorci hrane biljnog porijekla će se uzimati u primarnoj proizvodnji, skladištima primarnih proizvoda, otkupnim mjestima, na pijacama (otvorenim prodajnim mjestima) i na graničnim prelazima na kojima je organizovana fitosanitarna inspekcija.

Programom je obuhvaćeno pravovremeno obavješćavanje putem medija, davanje savjeta, objavljivanje stručnih publikacija, instrukcija i vodiča za sprovođenje mjera.

Sprovođenje ovih aktivnosti zavisice od same situacije i zahtjeva koje u tom trenutku iznenadna situacija bude nalagala, a po uputstvima, nalogima i/ili rješenjima direktora Uprave.

Period realizacije: Tokom cijele godine.

Finansiranje: Budžet Crne Gore - **39.000,00 €**.

Način kontrole:

Administrativnu kontrolu izvršavanja poslova vrši Uprava - Odsjek za sredstva za zaštitu bilja, sredstva za ishranu bilja i bezbjednost hrane u skladu sa usvojenim procedurama za finansijsko upravljanje.

Nosioci posla:

- ovlašćene ustanove za vršenje laboratorijskih ispitivanja u oblasti bezbjednosti hrane;
- ovlašćene visoko školske ustanove za vršenje poslova u oblasti zdravstvene zaštite bilja;
- ovlašćene visoko školske ustanove iz oblasti zaštite bilja (fitofarmacija);
- fitosanitarna inspekcija, veterinarska inspekcija i sanitarna inspekcija odnosno inspekcija za bezbjednost hrane;

Nosioci posla blagovremeno obavješćavaju i izvješćavaju upravu – Fitosanitarni sektor – Odsjek za bezbjednost hrane, sredstva za zaštitu bilja i sredstva za ishranu bilja o izvođenju programa po naznačenim fazama u skladu sa posebnim programima i o izvršenim poslovima, o izvođenju godišnjeg plana kontrole u skladu sa rokovima u cilju vršenja administrativne kontrole obavljenog posla.

Izveštaj treba da sadrži sljedeće podatke: naziv mjesta i datum izvođenja mjere, ime vlasnika/držaoca bilja, biljnih proizvoda i objekata pod nadzorom, potvrdu o uzetim uzorcima i rezultate ispitivanja.

Nosioci posla vlasniku/držaocu bilja, biljnih proizvoda i objekata pod nadzorom izdaju potvrdu o uzetim uzorcima koja je data u Prilogu, koji je sastavni dio ovog programa.

Potvrda se izdaje u dva primjerka od kojih jedan ostaje kod subjekta poslovanja hranom, a drugi primjerak zadržava nosilac posla.

Nosioci posla su odgovorni za pravovremenost, efekte i sprovođenje programa.

Način plaćanja: Na osnovu zaključenog ugovora, čiji sastavni dio su cijene laboratorijskih ispitivanja gdje je to primjenjivo, plaćanje se vrši po ispostavljenoj fakturi za obavljene posao, dijelom se može vršiti avansno plaćanje do 30% za pripremu ispitnih kapaciteta na osnovu dostavljenog izvještaja/zahtjeva Upravi – Fitosanitarni sektor – Odsjek za bezbjednost hrane, sredstva za zaštitu bilja i sredstva za ishranu bilja.

Avansna uplata sredstava vrši se na osnovu opravdanog zahtjeva, a avansno uplaćena sredstva moraju se pravdati izvještajem kojim se dokazuje namjenska upotreba avansno odobrenih i uplaćenih sredstava. Nepravilne i neuredne fakture i izvještaji, kao i fakture i izvještaji bez kompletne prateće dokumentacije neće se razmatrati.

Finansijski rizik: U slučaju utvrđivanja nepravilnosti iz Komponenti programa 2.1, 2.2, 2.3 i 2.4 biće potrebno obezbijediti dodatna finansijska sredstva.

U slučaju da se zahtijeva nadoknada za vrijednost uzetog uzorka ista se nadoknađuje iz odgovarajućih programa.

Finansijski plan:

Komponente	Vrijednost €
2.1 Monitoring rezidua pesticida u hrani biljnog i životinjskog porijekla	10.000,00
2.2 Monitoring nitrata u hrani biljnog porijekla	1.500,00
2.3 Monitoring zemljišta kao objekta za proizvodnju hrane biljnog porijekla na nivou primarne proizvodnje	1.500,00
2.4 Monitoring određenih kontaminanata u hrani i hrani za životinje neživotinjskog porijekla	3.000,00
2.5 Program zaštite voća sa monitoringom rezidua pesticida	6.000,00
2.6 Program zaštite povrtarskih kultura u zaštićenom prostoru sa monitoringom rezidua pesticida	5.000,00
2.7 Program integralne zaštite bilja	4.000,00
2.8 Hitne mjere u oblasti bezbjednosti hrane biljnog porijekla na nivou primarne proizvodnje	8.000,00

PROGRAM 3 PROGRAM KONTROLNIH ISPITIVANJA SJEMENSKE PROIZVODNJE I BILJNI GENETIČKI RESURSI

Cilj: Obezbeđivanje sertifikovanog, zdravstveno ispravnog sjemenskog i sadnog materijala poljoprivrednog bilja iz domaće proizvodnje uz korišćenje komparativnih prednosti područja na većim nadmorskim visinama što doprinosi razvoju sjevera Crne Gore, očuvanje biljnih genetičkih resursa i kontrola GMO.

Pravni osnov: Zakon o sjemenskom materijalu poljoprivrednog bilja ("Službeni list RCG", broj 28/06 i "Službeni list CG", br. 61/11 i 48/15), Zakon o sadnom materijalu ("Službeni list RCG", broj 28/06 i "Službeni list CG", br. 61/11 i 48/15), Zakon o genetički modifikovanim organizmima ("Službeni list CG", broj 22/08), Zakon o potvrđivanju međunarodnog ugovora o biljnim genetskim resursima za hranu i poljoprivredu ("Službeni list CG - Međunarodni ugovori", broj 03/10) i podzakonska akta koja regulišu ove oblasti.

Odgovorna institucija: Uprava – Fitosanitarni sektor – Odsjek za sjeme, sadni materijal, zaštitu biljnih sorti, GMO i genetičke resurse.

Uključene institucije:

- ovlašćene visoko školske ustanove za vršenje poslova u oblasti sjemenskog i sadnog materijala poljoprivrednog bilja, biljne genetičke resurse i GMO;
- fitosanitarna inspekcija.

Aktivnosti:

KOMPONENTA 3.1: SJEMENSKA PROIZVODNJA KROMPIRA

Proizvodnjom sjemenskog materijala krompira može se baviti privredno društvo, odnosno drugo pravno lice ili preduzetnik odnosno proizvođač, koji je upisan u Registar proizvođača sjemenskog materijala i fizičko lice, na osnovu zaključenog ugovora o saradnji sa proizvođačem, a sjemenski materijal krompira proizveden u toj saradnji smatra se proizvodnjom proizvođača.

Proizvodnja sjemenskog materijala krompira podliježe obaveznoj stručnoj kontroli u skladu sa Zakonom o sjemenskom materijalu poljoprivrednog bilja („Službeni list RCG", broj 28/06, "Službeni list CG", br. 61/11 i 48/15) i Pravilnika o proizvodnji i stavljanju u promet sjemenskog materijala krompira ("Službeni list CG", broj 8/15).

Stručnom kontrolom nad proizvodnjom sjemenskog materijala krompira utvrđuje se: porijeklo upotrijebljenog sjemena, vrsta, sorta i kategorija, autentičnost i čistoća vrste i sorte, prostorna izolacija, zdravstveno stanje usjeva, prisustvo korova, opšte stanje i razvoj usjeva, predusjev, primjena agrotehničkih mjera i očekivani prinos naturalnog sjemena.

Na osnovu izvršene stručne kontrole i dostavljenog izvještaja, Uprava – Odsjek za sjeme, sadni materijal, zaštitu biljnih sorti, GMO i genetičke resurse izdaje sertifikat o priznavanju sjemenskog usjeva čime proizvođač stiče pravo na doradu sertifikovanog sjemena i na izdavanje etikete u cilju stavljanja u promet sertifikovanog sjemenskog materijala krompira koji i u pogledu kvaliteta ispunjava propisane norme.

Dosljedna primjena svih mjera obezbijediće proizvodnju kvalitetnog sjemena krompira domaćeg porijekla, uz obezbijeđen stručni i zdravstveni nadzor.

Odgovornost za pravovremenost, efekte i sprovođenje snosi: Uprava – Fitosanitarni sektor – Odsjek za sjeme, sadni materijal, zaštitu biljnih sorti, GMO i genetičke resurse i ovlašćene visoko školske ustanove za vršenje poslova u oblasti sjemenskog materijala poljoprivrednog bilja i zdravstvene zaštite bilja.

KOMPONENTA 3.2: SJEMENSKA PROIZVODNJA ŽITA

Proizvodnjom sjemenskog materijala žita može se baviti privredno društvo, odnosno drugo pravno lice ili preduzetnik odnosno proizvođač, koji je upisan u Registar proizvođača sjemenskog materijala i fizičko lice, na osnovu zaključenog ugovora o saradnji sa proizvođačem, a sjemenski materijal žita proizveden u toj saradnji smatra se proizvodnjom proizvođača.

Proizvodnja sjemenskog materijala žita podliježe obaveznoj stručnoj kontroli i sprovodi se u skladu sa Zakonom o sjemenskom materijalu poljoprivrednog bilja („Službeni list RCG", broj 28/06, "Službeni list CG", br. 61/11 i 48/15) i Pravilnika o proizvodnji i stavljanju u promet sjemenskog materijala žita ("Službeni list CG" broj 13/14).

Stručnom kontrolom nad proizvodnjom sjemenskog materijala žita utvrđuje se: porijeklo upotrijebljenog sjemena, vrsta, sorta i kategorija, autentičnost i čistoća vrste i sorte, prostorna izolacija, zdravstveno stanje usjeva, prisustvo korova, opšte stanje i razvoj usjeva, predusjev, primjena agrotehničkih mjera i očekivani prinos naturalnog sjemena.

Na osnovu izvršene stručne kontrole i dostavljenog izvještaja, Uprava – Fitosanitarni sektor – Odsjek za sjeme, sadni materijal, zaštitu biljnih sorti, GMO i genetičke resurse izdaje sertifikat o priznavanju sjemenskog usjeva čime proizvođač stiče pravo na doradu sertifikovanog sjemena i na izdavanje etikete u cilju stavljanja u promet sjemenskog materijala žita koji i u pogledu kvaliteta ispunjava propisane norme. Dosljedna primjena svih mjera obezbijediće proizvodnju kvalitetnog sjemena žita domaćeg porijekla, uz obezbijeđen stručni i zdravstveni nadzor.

Odgovornost za pravovremenost, efekte i sprovođenje snosi: Uprava – Odsjek za sjeme, sadni materijal, zaštitu biljnih sorti, GMO i genetičke resurse i ovlašćene visoko školske ustanove za vršenje poslova u oblasti sjemenskog materijala poljoprivrednog bilja i zdravstvene zaštite bilja.

KOMPONENTA 3.3:

PROGRAM KONTROLNOG ISPITIVANJA SJEMENSKOG MATERIJALA

Kontrolna ispitivanja sjemenskog materijala obuhvata ispitivanje kvaliteta kroz monitoring kvaliteta sjemenskog materijala od strane ovlaštene laboratorije.

Kontrolna ispitivanja sjemena vrše se na dostavljenim uzorcima sjemenskog materijala iz prometa, a u skladu sa planom uzorkovanja za fitosanitarne inspektore koji vrše uzorkovanje.

Kontrolna ispitivanja sjemena doprinose poboljšanju sistema sertifikacije, a ujedno i kvaliteta sjemenskog materijala koji se nalazi u prometu što je važno jer od momenta proizvodnje do prodaje protekne duži vremenski period prilikom čega može doći do umanjenja kvaliteta.

Odgovornost za pravovremenost, efekte i sprovođenje snosi: Uprava – Fitosanitarni sektor – Odsjek za sjeme, sadni materijal, zaštitu biljnih sorti, GMO i genetičke resurse, fitosanitarna inspekcija i ovlaštene visoko školske ustanove za vršenje laboratorijskih poslova u oblasti sjemenskog materijala poljoprivrednog bilja i zdravstvene zaštite bilja.

KOMPONENTA 3.4: PROGRAM KONTROLNOG ISPITIVANJA SADNOG MATERIJALA

Kontrolna ispitivanja sadnog materijala obuhvata ispitivanje kvaliteta kroz monitoring kvaliteta sadnog materijala od strane ovlaštene laboratorije.

Kontrolna ispitivanja sadnog materijala vrše se na dostavljenim uzorcima sadnog materijala iz prometa, a u skladu sa planom uzorkovanja za fitosanitarne inspektore.

Kontrolna ispitivanja sadnog materijala doprinose poboljšanju sistema sertifikacije, a ujedno i kvalitetu sadnog materijala koji se nalazi u prometu.

Ovo je naročito važno jer ukoliko od momenta nabavke do prodaje protekne duži vremenski period prilikom čega može doći do umanjenja kvaliteta.

Odgovornost za pravovremenost, efekte i sprovođenje snosi: Uprava – Fitosanitarni sektor – Odsjek za sjeme, sadni materijal, zaštitu biljnih sorti, GMO i genetičke resurse, fitosanitarna inspekcija i ovlaštene visoko školske ustanove za vršenje laboratorijskih poslova u oblasti sadnog materijala poljoprivrednog bilja i zdravstvene zaštite bilja.

KOMPONENTA 3.5: PROGRAM BILJNIH GENETIČKIH RESURSA

Očuvanje genetičkih resursa u biljnoj proizvodnji vrši se inventarizacijom, *in situ* i *ex situ* konzervacijom, proučavanjima, kao i formiranjem kolekcija i registara i sličnih aktivnosti koje doprinose cilju njihovog očuvanja.

Očuvanje biološkog diverziteta je veoma važno za poljoprivrednu proizvodnju jer pruža sigurnost u proizvodnji hrane kroz: identifikaciju i inventarizaciju genetičkih resursa na terenu; podršku farmerima za uzgoj genetičkih resursa poljoprivrednog bilja; prikupljanje materijala i genetička proučavanja, karakterizaciju i formiranje genetičkog registra, formiranje kolekcija i slično, kao i čuvanje kolekcija, publikovanje i razmjena naučnih rezultata, uključivanje u međunarodne organizacije.

Odgovornost za pravovremenost, efekte i sprovođenje snosi: Uprava – Fitosanitarni sektor – Odsjek za sjeme, sadni materijal, zaštitu biljnih sorti, GMO i genetičke resurse i ovlaštene visoko školske ustanove za vršenje poslova u oblasti sjemenskog materijala poljoprivrednog bilja (banka biljnih gena).

KOMPONENTA 3.6: MJERE MONITORINGA U OBLASTI GMO

Budući da se GMO-i svakodnevno primjenjuju u naučnim istraživanjima i proizvodnji hrane, a istovremeno mogu predstavljati opasnost po biodiverzitet i zdravlje ljudi, ovaj program omogućava uspostavljanje i primjenu sistema kojim se osiguravaju i sprovode odgovarajuće mjere zaštite u cilju sigurnog prekograničnog prenosa, provoza, upotrebe, namjernog uvođenja u životnu sredinu i stavljanja GMO-a ili proizvoda koji sadrže GMO na tržište, kao i u oblasti reproduktivnog GM

biljnog materijala ili proizvoda koji sadrže, sastoje se ili su dobijeni od GMO, u skladu sa usvojenim planom kontrole ili monitoringom.

Period realizacije: Tokom cijele godine.

Finansiranje: Budžet Crne Gore - **21.700,00 €**.

Način kontrole: Administrativnu kontrolu izvršavanja poslova vrši Uptava – Fitosanitarni sektor - Odsjek za sjeme, sadni materijal, zaštitu biljnih sorti, GMO i genetičke resurse u skladu sa usvojenim procedurama za finansijsko upravljanje.

Nosioci posla:

- ovlašćene visoko školske ustanove za vršenje poslova u oblasti sjemenskog i sadnog materijala poljoprivrednog bilja, biljne genetičke resurse i GMO;
- fitosanitarna inspekcija.

Nosioci posla blagovremeno obavještavaju i izvještavaju Odsjek o izvođenju programa po naznačenim fazama u skladu sa prijavom programa i o izvršenim poslovima u cilju vršenja administrativne kontrole obavljenog posla.

Obavještenje treba da sadrži sljedeće podatke: naziv mjesta, datum izvođenja mjere, ime vlasnika bilja, biljnih proizvoda i objekata pod nadzorom, potvrdu o uzetim uzorcima i rezultate ispitivanja.

Nosioci poslova vlasniku bilja, biljnih proizvoda i objekata pod nadzorom izdaju potvrdu o uzetim uzorcima koja je data u Prilogu ovog programa.

Potvrda se izdaje u dva primjerka od kojih jedan ostaje kod subjekta kod kojeg se sprovodi program odnosno monitoring ili kontrolna ispitivanja, a drugi primjerak zadržava nosilac posla.

Način plaćanja: Na osnovu zaključenog ugovora, čiji sastavni dio su cijene laboratorijskih ispitivanja gdje je to primjenjivo, plaćanje se vrši po ispostavljenoj fakturi, dijelom avansno do 30% za pripremu ispitnih kapaciteta na osnovu dostavljenog izvještaja Upravi – Fitosanitarni sektor – Odsjek za sjeme, sadni materijal, zaštitu biljnih sorti, GMO i genetičke resurse za obavljeni posao.

Avansna uplata sredstava može se vršiti na osnovu opravdanog zahtjeva, a avansno uplaćena sredstva moraju se pravdati izvještajem kojim se dokazuje namjenska upotreba avansno odobrenih i uplaćenih sredstava.

Nepravilne i neuredne fakture i izvještaji, kao i fakture i izvještaji bez kompletne prateće dokumentacije neće se razmatrati.

Finansijski rizik: U slučaju utvrđivanja nepravilnosti iz Komponenti programa 3.4 biće potrebno obezbijediti dodatna finansijska sredstva.

U slučaju da se zahtijeva nadoknada za vrijednost uzetog uzorka ista se nadoknađuje iz odgovarajućih programa.

Finansijski plan:

Komponente	Vrijednost €
3.1 Sjemenska proizvodnja krompira: Procjenjeno je da će se proizvodnja sjemenskog krompira odvijati na površini od 80 ha, za sprovođenje stručne kontrole na ovim površinama neophodna su sredstva u iznosu od 23.200,00 €, od čega je 40% (9.280,00€) učešće Uprave – Fitosanitarni sektor – Odsjek za sjeme, sadni materijal, zaštitu biljnih sorti, GMO i genetičke resurse, a 60% (13.920,00€) učešće proizvođača	9.280,00
3.2 Sjemenska proizvodnja žita: Procjenjeno je da će se proizvodnja sjemenskih žita odvijati na površini od 40 ha, za sprovođenje stručne kontrole na ovim površinama neophodna su sredstva u iznosu od 3.200,00 €, od čega je 40% (1.280,00€) učešće Uprave – Fitosanitarni sektor – Odsjek za sjeme, sadni materijal, zaštitu biljnih sorti, GMO i genetičke resurse, a 60% (1.920,00€) učešće proizvođača	1.280,00
3.3 Program kontrolnog ispitivanja sjemenskog materijala	3.500,00
3.4 Program kontrolnog ispitivanja sadnog materijala	2.640,00
3.5 Program biljnih genetičkih resursa	4.000,00
3.6 Mjere monitoringa u oblasti GMO	1.000,00

PROGRAM 4

MATERIJALI ZA POSEBNE NAMJENE (KLOPKE, EX TEMPORE TESTOVI ZA ŠTETNE ORGANIZME, HEMIKALIJE, MAMCI)

Cilj: Obezbjedivanje implementacije Programa fitosanitarnih mjera

Odgovorna institucija: Uprava – Fitosanitarni sektor

Aktivnosti:

Program uključuje obezbjeđivanje stalne rezerve neophodnih materijala: klopke, *ex tempore* testovi za štetne organizme, hemikalije, mamci i drugi potrebni materijali i oprema, radi blagovremenog izvršavanja Programa fitosanitarnih mjera i ispunjavanja već preuzetih mjera definisanih programom, a naročito u odnosu na hitne fitosanitarne mjere i krizne situacije čiji se obim i vrijeme ispitivanja ne može predvidjeti - obezbjeđivanje kontinuiranog i nesmetanog obavljanja programa u smislu pravovremenog uzimanja uzoraka, terenskih obilazaka (nedostajući materijal, gorivo i drugi operativni troškovi) i ostalih poslova iz nadležnosti Uprave – Fitosanitarnog sektora.

Period realizacije: Tokom cijele godine.

Finansiranje: Budžet Crne Gore - **3.000,00 €**.

Način plaćanja: Na osnovu zahtjeva, zaključenog ugovora, po rješenju, po ispostavljenoj fakturi, dostavljenom izvještaju Upravi – Fitosanitarnom sektoru za obavljeni posao gdje je to primjenjivo.

Uplata sredstava vrši se na osnovu opravdanog zahtjeva, a uplaćena sredstva moraju se pravdati izvještajem kojim se dokazuje namjenska upotreba avansno odobrenih i uplaćenih sredstava. Nepravilne i neuredne fakture, kao i fakture bez kompletne prateće dokumentacije neće se razmatrati.

Finansijski rizik: U slučaju nepredvidive situacije biće potrebno obezbijediti dodatna finansijska sredstva.

Finansijski plan:

Komponente	Vrijednost €
4. Materijali za posebne namjene (klopke, <i>ex tempore</i> testovi za štetne organizme, hemikalije, mamci)	3.000,00

PROGRAM 5

TEHNIČKA I ADMINISTRATIVNA PODRŠKA IMPLEMENTACIJI PROGRAMA

Cilj: Obezbjedivanje implementacije Programa fitosanitarnih mjera

Odgovorna institucija: Uprava – Fitosanitarni sektor

Nosilac posla: Uprava – Fitosanitarni sektor

Aktivnosti:

Sprovođenje Programa fitosanitarnih mjera uključuje i ispunjavanje već preuzetih brojnih međunarodnih obaveza IPPC, EPPO, UPOV, ECPGR, WTO, implementaciju Programa pristupanja Crne Gore Evropskoj Uniji, implementaciju Strategije Crne Gore za transpoziciju i implementaciju pravne tekovine Evropske unije za poglavlje 12 – Bezbjednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika sa Opštim akcionim planom i Posebnim akcionim planom za suzbijanje i iskorjenjivanje klasične kuge svinja, pregovora sa Evropskom unijom, sprovođenje fitosanitarne politike i mjera definisanih ovim programom koji pored institucionalne, zahtijevaju i znatnu finansijsku podršku.

Pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji ima za posljedicu uvođenje novina u svakodnevnu praksu, što je uslov za implementaciju niza mjera fitosanitarne politike koje nameću potrebu dodatnog osposobljavanja i angažovanja ljudskih resursa.

Brojni su zadaci u oblasti harmonizacije zakonodavstva sa Acquis communautaire EU, a posebno u kvalitetnoj primjeni nove zakonske regulative, kao i zahtjevi sprovođenja evropskih i međunarodnih projekata koji nameću dodatne finansijske obaveze koje se ne mogu predvidjeti.

Ovi procesi i reforme traže saradnju sa najširim krugom korisnika.

Ovaj program ima višestruku namjenu usmjerenu ka:

- sprovođenju obaveza u EU integracijama: Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, Programa pristupanja Crne Gore Evropskoj Uniji, implementaciju Strategije Crne Gore za transpoziciju i implementaciju pravne tekovine Evropske unije za poglavlje 12 - Bezbjednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika sa Opštim akcionim planom i Posebnim akcionim planom za suzbijanje i iskorjenjivanje klasične kuge svinja, pregovarački proces sa EU i drugih preuzetih obaveza kroz stalna ili povremena radna tijela i komisije, kao i za dodatne troškove harmonizacije zakonodavstva sa Acquis EU, usluge prevođenja i dr.;

- saradnja Crne Gore sa međunarodnim organizacijama koje su od značaja za razvoj fitosanitarnog sektora i realizacija međunarodnih projekata u fitosanitarnom sektoru;

- angažovanju stručnjaka iz oblasti infomatike za uspostavljanje IT sistema iz zemlje i inostranstva i aktivnosti u tijelima koje su predviđene zakonima i prenešenim nadležnostima;

- jačanju administrativnih i institucionalnih kapaciteta kroz dodatnu obuku kadra, podršku kreativnih kadrova i modernizaciju postojeće i nabavku nove opreme, podršku procesima akreditacije, informatičku podršku i dr.;

- obezbjeđivanju kontinuiranog i nesmetanog obavljanja programa u smislu pravovremenog uzimanja uzoraka, terenskih obilazaka (nedostajući materijal, gorivo i drugi operativni troškovi) i ostalih poslova iz nadležnosti Uprave – Fitosanitarnog sektora;

- odnosima sa javnošću (štampanje promotivnih materijala, flajera i sl.) u sprovođenju fitosanitarne politike i predstavljanju procesa pristupanja EU.

Period realizacije: Tokom cijele godine.

Finansiranje: Budžet Crne Gore - **20.000,00 €**.

Način plaćanja: Na osnovu zahtjeva, zaključenog ugovora, po rješenju, po ispostavljenoj fakturi, dostavljenom izvještaju Uprava – Fitosanitarni sektor za obavljene posao.

Uplata sredstava vrši se na osnovu opravdanog zahtjeva, a uplaćena sredstva moraju se pravdati izvještajem kojim se dokazuje namjenska upotreba avansno odobrenih i uplaćenih sredstava.

Nepravilne i neuredne fakture, kao i fakture bez kompletne prateće dokumentacije neće se razmatrati.

Finansijski plan:

Komponente	Vrijednost €
4. Tehnička i administrativna podrška implementaciji programa	20.000,00

SPROVOĐENJE PROGRAMA, PRAĆENJE I KONTROLA

2. Uprava – Fitosanitarni sektor vrši administrativnu kontrolu nad realizacijom Programa fitosanitarnih mjera za 2016. godinu kroz praćenje i kontrolu načina izvršavanja mjera, rokova, broja uzoraka, vođenja evidencije i načina obavještavanja o preduzetim mjerama, u toku samog sprovođenja ili naknadno, provjerom vjerodostojnosti dostavljene dokumentacije, na terenu, kod držaoca bilja kod kojih su izvršene mjere iz programa.

Pojedine mjere iz ovog programa (poslovi od javnog interesa), sprovode se na osnovu ugovora između Uprave – Fitosanitarnog sektora i vršioca javnih poslova, u skladu sa posebnim zakonima, kojima se bliže uređuje oblast, metode i uslovi pod kojima se vrše javna ovlašćenja, evidencije, prava, obaveze i odgovornosti vršioca javnih poslova i dr.

Subjekti koji sprovode mjere iz ovog programa moraju voditi propisane evidencije, registre i baze podataka u skladu sa zakonima i propisima donesenim na osnovu zakona.

STRUČNE KOMISIJE I EKIPE

3. Za sprovođenje pojedinih mjera iz ovog programa mogu se u određenim slučajevima formirati stručne komisije (hitne mjere: zdravstvena zaštita bilja/sinhronizacija rada na suzbijanju štetnih organizama i bezbjednost hrane).

Takođe, komisija se formira i za utvrđivanje visine naknade štete uništenog ili na drugi način uklonjenog bilja, biljnih proizvoda i drugih objekata pod nadzorom u skladu sa zakonom.

Predviđena je izrada planova suzbijanja određenih štetnih organizama, analize rizika, vodiča i uputstava za sprovođenje mjera iz ovog programa, angažovanje eminentnih predavača iz zemlje i inostranstva u cilju edukacije i praćenja savremenih trendova iz fitosanitarne oblasti, troškovi međunarodne saradnje, kao i jačanje administrativnih kapaciteta same uprave.

NAKNADA ZA ŠTETE UNIŠTENOG ILI NA DRUGI NAČIN UKLONJENOG BILJA, BILJNIH PROIZVODA I DRUGIH OBJEKATA POD NADZOROM

4. Za uništeno ili na drugi način uklonjeno bilje, biljne proizvode i druge objekte pod nadzorom usljed izvršenja naređenih fitosanitarnih mjera, držaocu bilja, biljnih proizvoda i drugih objekata pod nadzorom pripada naknada štete u skladu sa zakonom, na osnovu procjene stručne komisije.

5. Ovaj program objaviće se u "Službenom listu Crne Gore".